

Vem ska beskyddas mest?

Konflikten mellan kyrkogårdens särskilt skyddsvärda träd
och säkerheten för besökare, personal och föremål



"Döden är historielös, men kyrkogårdar är historieböcker." (Wästberg 2002)

Nina Ramsauer
VT 2011

Handledare: Sven G. Nilsson,
Zoeekologiska avdelningen,
Lunds Universitet.
Eric Wahlsteen,
Landskapsingenjör, Movium,
Sveriges Landbruksuniversitet

Abstract

Old trees in cemeteries are often designated trees with "high conservation value" (in Swedish: *särskilt skyddsvärda träd*), which means that they are important for biodiversity. The Swedish Environmental Protection Agency has created an action plan to conserve those valuable trees in the Swedish culture landscape to preserve, for example, red listed species (often insects, lichens, mosses and fungi). The managers of cemeteries often wish to remove such trees of safety reasons. This is the conflict that this analysis attempts to explain and solve. This study is based on written papers and several oral and written interviews implemented by my own. The essay is introduced by a briefing of the background to generate an understanding of the different sides of the conflict. The main conclusion is that there is a lack of communication between the different authorities, which makes it difficult to understand each other. The results can be generalized and ideally can help interested parties retain clarity and a more nuanced understanding in this complicated conflict.

Nyckelord: kyrkogårdar, biologisk mångfald, särskilt skyddsvärda träd, kulturlandskap, säkerhetsrisk

Förord och tack

När jag började projektet hade jag en förutfattad mening i mitt huvud att skyddsvärda träd bör bevaras till varje pris. Under projektets gång fick jag kontakt med människor som handskas med detta problem i sitt yrke och sin vardag. Jag började verkligen ta till mig den ”andra verkligheten” mer och mer också. Att träd kan utgöra problem och måste avverkas i vissa fall. Det var faktiskt det som gjorde det här arbetet så intressant och roligt, att träffa människor som upplever den här konflikten och som uppriktligen vill få tag på en lösning. Jag lärde mig otroligt mycket om hur ett och samma ämne kan upplevas på extremt olika sett beroende på vem man pratar med. Det var det här som gjorde att jag verkligen försökte hitta en lösning som fungerar för samtliga aktörer. Även efter det här arbetet finns konflikten kvar, men jag hoppas kunna bidra med en sammanfattning angående ämnet som kan få båda sidor av konflikten att förstå varandras syn lite bättre. Jag hoppas på ett större samarbete och förståelse. Vi behöver naturen och naturen behöver oss!

Ett extra stort tack vill jag ge till: Eric Wahlsteen (som verkligen hjälpte mig igenom detta projekt), Ann-Britt Sörensen, Angela Sandell, Sven G Nilsson, Ester Gustavsson & Dauko Ramsauer (för er otroliga insats som korrekturläsare!), Johan Arvidsson, Elise Nässén, Lennart Angselius, Olle Höjer, Rikard Sellberg, samt alla andra som hjälpte mig och svarade på mina tusen frågor! Utan er allas hjälp hade detta arbete aldrig blivit verklighet.

Innehållsförteckning

1	Inledning och syfte	1
2	Metod och material	2
3	Bakgrund	3
3.1	Åtgärdsprogram för hotade arter	3
3.2	Särskilt skyddsvärda träd	3
3.2.1	Alléer	5
3.3	Historisk bakgrund	6
3.4	Varför gamla träd?	7
3.4.1	Rödlistade arter	7
3.4.2	Insekter	8
3.4.3	Lavar och svampar	9
3.4.4	Fåglar och fladdermöss	10
3.4.5	Människans välbefinnande	11
3.5	Varför utgör träden problem?	12
3.6	Vanliga åtgärder	13
3.6.1	Trädbeskrning	13
3.6.2	Trädgallring	14
3.6.3	Gravplanering	14
3.6.4	Kostnader	14
3.7	Inventering	14
4	Den rättsliga praktiken	16
4.1	Beslut med hänvisning till Åtgärdsprogrammet	16
4.1.1	Hellvi kyrkogård	16
4.1.2	Reviderat beslut angående Hellvi Kyrkogård	17
4.1.1	Bjärke församling	18
4.2	Rättsprocess	18
4.3	Olycksfall	19
5	Olika aktörers åsikter	20
5.1	Naturvårdsverkets remiss, 2010	20
5.2	Remissvar; Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation	21
5.3	Remissvar; Föreningen Sveriges Kyrkogårdschefer	22
5.4	Naturvårdsverket	23
5.5	Länsstyrelse	24

5.5.1	Naturvårdsenheten, Södermanlands län	24
5.5.2	Naturvårdsenheten, Länsstyrelsen i Skåne län	25
5.5.3	Kulturmiljöenheten, Länsstyrelsen i Skåne län	27
5.6	Kyrkogårdsförvaltningar	28
5.6.1	Visby domkyrkoförsamling.....	28
5.6.1	Ljungby kyrkogårdsförvaltning.....	29
5.6.2	Jönköping	29
5.6.3	Lunds Norra kyrkogård	31
5.6.4	Göteborgs Östra kyrkogård	32
5.7	Samarbetsprojekt.....	34
6	Bestämmelser, lagar och riktlinjer	35
6.1.1	Tolkningsföretråde	35
6.1.2	Begravningslagen	35
6.1.3	Kulturminneslagen	36
6.1.4	Miljöbalken	37
6.1.5	Artskyddsförordningen.....	39
6.1.6	Sveriges miljö kvalitetsmål	40
6.1.7	Arbetsmiljölagen	41
7	Konflikten inom andra områden.....	42
7.1.1	Lunds kommun.....	42
7.1.2	Jönköping kommun	42
7.1.3	Botaniska trädgården i Göteborg.....	43
8	Egna slutsatser	44
8.1	Lösningar och kompromisser	44
8.2	Lagtexter och föreskrifter.....	44
8.3	Hantering av konflikten på andra platser	45
9	Diskussion	46
10	Begrepp.....	52
11	Referenser.....	53
11.1	Litteratur.....	53
11.2	Personliga meddelanden.....	56
11.2.1	E-postkorrespondens	56
11.2.2	Intervjuer	56
11.3	Lagar och författningar.....	57
11.4	Övrigt	57
11.4.1	Film	58
11.4.2	Bilder.....	58

1 Inledning och syfte

Kyrkogården är en viktig plats för många människor i vårt samhälle. Här kan man finna stillhet, besöka sina anhörigas gravar och skapa utrymme för kontemplation. Mycket av atmosfären skapas genom den speciella miljön som kyrkogårdar erbjuder. De gamla stenmurarna, gravarna och träden gör att det känns som ett besök på en plats där tiden har fått stå still. Speciellt de gamla, grova och massiva träden skänker en särskild charm och erbjuder plats för eftertankar och meditation. Men det är inte enbart därför jag har valt att skriva ett arbete om gamla träd i kyrkogårdsmiljö.

Många gamla träd som lever på kyrkogårdar är nämligen inte bara fina att titta på, utan är även essentiella för existensen av många djur och växter och därmed särskilt skyddsvärda. Träden utgör ett ekosystem för många rödlistade arter, som i vissa fall är beroende av kyrkogårdarnas miljö. Detta gör det ännu viktigare att försöka bevara dessa biotoper.

Men samtidigt som träden är vackra och nödvändiga för många arters överlevnad, medför de även problem. De kan utgöra en säkerhetsrisk för allmänheten. Både besökare, personal samt föremål kan ta skada av träd som rasar ihop eller tappar stora grenar.

Examensarbetets syfte är att skapa mer klarhet i konflikten mellan; å ena sidan Naturvårdsverkets *Åtgärdsprogram för särskild skyddsvärda träd i kulturlandskapet*, och å andra sidan gravrättsinnehavare och kyrkogårdsanställda. Frågan är hur man kan lösa denna konflikt, där de skyddsvärda träden behöver skyddas för trivsel samt biologisk mångfald, men där deras existens samtidigt kan innebära en risk för människor.

För att lättare angripa problemet, har jag formulerat tre frågeställningar som jag ska besvara i detta arbete:

- *Finns det lösningar för konflikten, om inte, finns det möjliga kompromisslösningar?*
- *Har en part mer laglig rätt än den andra?*
- *Hur hanteras konflikten på andra platser, exempelvis i parker eller naturreservat?*

2 Metod och material

För att kunna besvara mina frågeställningar genomförde jag i början av projektet en litteraturstudie. Jag gjorde detta främst för att få inblick i ämnet och en grundförståelse för problemet. Först läste jag *Åtgärdsprogram för särskilt skyddsvärda träd* (Hultenberg & Höjer 2004) samt boken *Kyrkogården – en Noas ark* (Carlsson & Hultengren 2009). Därefter läste jag böcker, rapporter samt lagtexter som berör ämnet och använde dessa för att få en bakgrundsförståelse för problematiken. De flesta texter behandlar främst den biologiska mångfalden och den gröna miljön på kyrkogårdar.

I syfte att få information om den andra aspekten angående konflikten genomförde jag en rad intervjuer, ibland i kombination med studiebesök (Göteborg, Jönköping och Lund). Intervjuerna var både skriftliga och muntliga. Frågor som ställdes anpassades till den förvaltning, myndighet eller enhet jag intervjuade, eftersom de olika aktörerna har olika anknytningspunkter till problematiken. De tillfrågade fick även stort utrymme för egna kommentarer, vilket har medfört att intervjuernas struktur skiljer sig åt.

Förutom detta besökte jag olika myndigheters hemsidor i jakt på information. Dessutom läste jag några rättsliga dokument för att förstå hur det kan gå till i praktiken. I rapporten finns det ett eget kapitel för dessa för att visa hur det kan gå till. För att förstå hur olika kyrkogårdar kan se ut, genomförde jag en del besök på slumpmässigt utvalda kyrkogårdar runt om i Skåne (till skillnad från studiebesöken, där jag fick rundvisning av den sakkunnige).

I min analys av Miljöbalken har jag valt ut de paragrafer jag anser vara mest väsentliga för rapporten. Jag skulle kunna tolka in fler kapitel av Miljöbalken i det här avsnittet som 6 kap (miljökonsekvensbeskrivningar, planer och mål), 16 kap samt 19 kap (tillstånd, prövning samt överklagande), 26 kap (tillsyn), 28 kap (tillträde), med mera vilket jag avstod från att göra eftersom lagar är lättillgängliga och kan läsas av intresserade. Det gäller för samtliga lagtexter.

Jag valde denna metod, intervjuer och litteraturstudie, eftersom att jag ansåg det vara den mest passande metoden för att hitta svar på mina frågeställningar. Under rubriken *Begrepp* hittas ordförklaringar till vissa ord som förekommer i denna rapport.

3 Bakgrund

I detta kapitel kommer jag ge en kort allmän bakgrund angående Åtgärdsprogrammet, vad särskilt skyddvärda träd är samt vilka djur och växter som gynnas av sådana. Dessutom kommer vikten av trädens bevarande samt varför de utgör en säkerhetsrisk att beskrivas. Åtgärdsexempel mot denna säkerhetsrisk beskrivs även kortfattat.

3.1 Åtgärdsprogram för hotade arter

Naturvårdsverket har fått i uppdrag av regeringen att utforma ett åtgärdsprogram för att bevara hotade arter. Målet är att år 2015 ska antalet hotade arter ha reducerats upp till 30 procent. För att uppnå detta har man utformat 210 stycken olika åtgärdsprogram. En av dessa är *Åtgärdsprogram för särskilt skyddsvärda träd i kulturlandskapet*. (Lindhagen & Hellberg, Naturvårdsverket 2011)

Man tror att 400 rödlistade arter kommer att kunna gynnas genom Åtgärdsprogrammet. (Risinger 2004). År 2004 fastställde Naturvårdsverket åtgärdsprogrammet efter samråd med berörda aktörer. Ett reviderat program tas fram under 2011 efter sedvanlig remiss (Höjer 2011; *E-postkorrespondens*).

3.2 Särskilt skyddsvärda träd

Ofta är träd som står solitärt mitt i öppna landskap väldigt gamla. Träd som uppnått en viss ålder, storlek eller hållighet kan klassas som *särskilt skyddsvärda träd*. Dessa träd är viktiga i vårt kulturlandskap, både för sitt kulturhistoriska värde, men även för den biologiska mångfalden. (Hultenberg & Höjer 2004)

För att ett träd ska klassas som särskilt skyddsvärt måste det uppfylla vissa krav. Det kan antingen vara ett mycket gammalt träd, ett jätteträd eller ett grovt hålträd. Dessa särskilt skyddsvärda träd förekommer i störst utsträckning i parker och på kyrkogårdar. (Hultenberg & Höjer 2004)

Vad gäller definitionen för ett *mycket gammalt träd*, måste det ha uppnått en ålder av minst 140 år. Vad bok, ek, gran och tall beträffar, måste trädet minst vara 200 år gammalt för att kunna klassificeras som mycket gammalt träd. Om ett träd har en diameter som är grövre än en meter på det smalaste stället under brösthöjd, samt att hela omkretsen av trädet är mer än fyra meter, så kallas trädet för

jätteträd. Sedan finns det även *grova hålträd*; till denna kategori räknas träd som har utvecklat en hålighet i huvudstammen, samt är grövre än 40 centimeter i brösthöjd. Dessa kriterier gäller såväl levande som döda träd. De träd som uppfyller ett eller flera av ovan nämnda krav anses vara särskilt skyddsvärda och bör beskyddas och bevaras. (Hultenberg & Höjer 2004).

Förutom ålder, hålighet och grovhet, som är viktiga för den biologiska mångfalden, så spelar även vedens täthet och tillväxthastighet roll för vilka arter som förekommer i och på trädet. Ifall ett träd har växt långsamt och i en oligotrof miljö kommer veden ha täta årsringar. Ett stort antal arter är bundna till just sådana, så kallade senvuxna träd. (Dahlberg & Stokland 2004)

Det enda levande i en trädstam är den yttersta delen. Inre delen består av döda vedceller som kan liknas vid ett skelett, som har till uppgift att hålla upp trädet. Förutom att bära upp de levande delarna av trädet, så används dödved även av olika vedsvampar (hos både döda och levande träd). (Carlsson & Hultengren 2009)

Ofta är äldre hamlingssträd av särskilt intresse, eftersom de vanligen har en större biologisk mångfald än träd som inte är hamlade. Detta beror på att hamlingsingreppet forcerar innanröta, som gör att trädet blir ett hålträd. Sådana träd är nuförtiden sällsynta. (Aronsson et al. 2001)

Rötsvampar kan vara skadliga för själva trädindividerna, men gynnar å andra sidan många andra ovanliga arter. Ett grovt träd i sitt slutskede utgör nödvändiga livsmiljöer för många insekter, vilket beror på att trädets fukthalt fortfarande är hög, samt att det finns en stor mängd dödved. Sådana träd har ofta många håligheter, tickor, murken ved och savflöden. I dessa fall kan flera hundra arter leva på ett och samma träd. Även när ett träd är helt dött kan det utgöra viktiga nyckelmiljöer. (Sörensson 2000)

Det finns runt 35 000 grova jätteträd runtom i Sverige. Därav befinner sig cirka 3 000 i skyddade områden som utgörs av biotopskydd, naturminnen och naturreservat. Av dessa träd består 70% av ekar. Varje år minskar antalet grova jätteträd med uppskattningsvis 0.5-1%. Om kulturlandskapet skyddas och bevaras, gynnas, som tidigare nämnt, runt 400 rödlistade arter. (Hultenberg & Höjer 2004)

I Sverige finns uppskattningsvis 3 000 kyrkogårdar. Ungefär 2 500 av dessa utgörs av landsortskyrkogårdar. Många av dessa kyrkogårdar innehåller väldigt höga naturvärden. De främsta hoten mot dessa naturvärden är att grönytor blir

exploaterade, att vården av kyrkogården sker utan naturvårdshänsyn samt att nödvändiga skötselåtgärder bortprioriteras. Dessa skötselåtgärder kan exempelvis innebära kronavlastning, frihuggning av ekar och säkerhetsbeskrining. (Hultenberg & Höjer 2004)

3.2.1 Alléer

En allé berättar mycket om hur man förr i tiden planerade landskapet och är därför av kulturhistoriskt intresse. Men när vi kommer till höga naturvärden, så handlar det om att bevara de gamla träden. Dessa träd är mycket uppskattade av insekter, fåglar, lavar, mossor, svampar och fladdermöss. (Länsstyrelsen i Västmanlands län 2011). En genomgång av dessa arter går att finna längre ner i denna rapport; avsnitt 3.4.1, 3.4.2, 3.4.3 samt 3.4.4.

Alléerna är inte bara skyddade genom kulturminneslagen utan även av biotopskyddet. För att en allé ska skyddas av denna lag, så krävs det bara att fem lövträd står i dubbel eller enkel rad. Det ska främst handla om vuxna träd som står planterade antingen längs en väg eller något som förut har utgjort en väg eller i andra avseenden ett öppet landskap. I stort sett är det enligt lag förbjudet att ta ner en hel allé. Däremot kan man få ta ner enskilda träd samt avlägsna torra grenar som kan utgöra en säkerhetsrisk för människor eller egendom. När man avlägsnar ett helt träd, så måste det ersättas genom att det planteras ett nytt. Dessutom får man inte genomföra åtgärder i en allé som kan riskera att skada trädens rötter. Trädens stammar och grenverk får inte heller ta skada genom olika transporter via allén. (Länsstyrelsen i Västmanlands län 2011)

Ifall det ändå krävs en större åtgärd i närhet eller i själva allén är det nödvändigt att söka tillstånd hos Länsstyrelsen (Länsstyrelsen i Västmanlands län 2011). Döende eller döda trädindivider i en allé anses ofta som det största problemet gällande konflikten mellan natur- och kulturvård. Det viktiga här är att inte dra för tidiga slutsatser och vara öppen för diskussioner och kompromisslösningar. (Jakobsson & Olsson 2005)

3.3 Historisk bakgrund

Hur kommer det sig att just kyrkogårdar har så många skyddsvärda träd? Detta beror på historien bakom våra kyrkogårdar och de minimala förändringarna av miljön.

Kyrkogården låg förr i tiden vanligen centralt i bygden, mitt bland ängar och åkrar. Ofta användes kyrkogårdsträdens löv som djurfoder på många ställen, vilket yttrar sig genom att många träd på kyrkogården är hamlade. Den biologiska mångfalden gynnades genom att jorden vändes genom gravgrävningar samt fottramp av personal och besökare. De gamla träden som fortfarande kan hittas på kyrkogårdar tros ha uppkommit spontant eller är rester av gamla planteringar. (Carlsson & Hultengren 2009)

Under 1700-talet planterades träd runt kyrkogårdar eftersom det bedömdes ha en luftrenande effekt och av andra sanitära skäl (Tomasdotter 2009). I 1800-talets början fattades beslut att kyrkogårdar skulle förläggas utanför städerna, vilket resulterade i friliggande kyrkogårdar. Murar, gångar och trädalléer formade kyrkogårdens design som fick sin inspiration av parkidealet från slutet av 1700-talet. (Hoberg et al. 1991)

Historiskt sett har det alltid funnits träd på kyrkogårdar. Men till Sverige kom det först vid mitten av 1800-talet, innan dess hade vi gräskyrkogårdar. Ibland anlades kyrkogårdar där det redan fanns träd och då lät man de bestå. (Angselius 2011 intervju)

I södra Sverige fanns det många askar (*Fraxinus excelsior*), som ofta blev hamlade. Många av dessa är avverkade nu, men några finns kvar och räknas som kulturminnen. Flera har även ersatts av nya träd under de senaste 100-150 år. Askarna gav en riklig lövskörd. Förutom skörden, så trodde man att det bodde gamla andar i träden. (Carlsson & Hultengren 2009)

Det behövs varsamhet och planeringsarbete vid nödvändiga förändringar så att inte kulturvärden på kyrkogårdar försämras eller förstörs. De gamla träden bör ersättas vid avverkning av samma eller liknande trädslag, så att de påminner om den ursprungliga karaktären. Förändringar i miljön bör göras i små och försiktiga steg, för att bevara platsens egenhet och anda. (Hoberg et al. 1991)

3.4 Varför gamla träd?

Gamla träd behövs för att bevara många växter och djur. Förutom det faktum att det är av vikt för den biologiska mångfalden utgör de en stor del av det biologiska kulturarvet (Hultenberg & Höjer 2004). Träd ger även trygghet och en känsla av stabilitet för människor i vårt annars allt snabbare förändrande samhälle (Blomberg 2003). Dessutom berättar träden och kulturlandskapet hur landskapet såg ut förr i tiden (Carlsson & Hultengren 2009). Kyrkogårdar är troligtvis den miljö som har förlorat flest skyddsvärda träd på grund av avverkning de senaste åren ("Låt gamla träd leva" 2009; *Film*).

Det som är så speciellt med just kyrkogårdar är att de har skötts på ungefär samma sätt under en väldigt lång tid och fortfarande liknar det gamla kulturlandskapet. Därför finns det här många oföränderliga småbiotoper av betydande ålder. Här hittar vi gamla träd i öppet läge, väldigt gamla stenvägar som både är vind- och solexponerad och gamla sten- och trädbyggnader. Just på grund av detta kan man här hitta vissa arter som i övrigt enbart existerar i urskogslänkande, ofta orörda, skogar vilka är väldigt sällsynta idag. (Carlsson och Hultengren 2009). Då dessa skogar försvann mer och mer tvingades många av dessa arter tillbaka. Men vissa kunde kolonisera träden som fanns i närheten av människorna. Det gör denna miljö så speciell i avseendet biologisk mångfald och gör det viktigt att försöka bevara träden i kulturlandskapet, så att denna sällsynta och enastående fauna får bestå även i framtiden. (Sörensson 2000)

3.4.1 Rödlistade arter

Enligt artspecialisten och naturvårdsbiologen Andreas Malmqvist finns det säkert upp mot 100 rödlistade arter i kyrkogårdsmiljöer. Många av dessa arter är knutna till de gamla träden. Men även gräsmattor som tidigare har varit slåttermark är betydelsefulla i detta avseende. I gräsmattorna kan det både växa sällsynta svampar och kärlväxter. I de gamla trädens håligheter lever ibland många ytterst sällsynta insekter, ibland tillsammans med bland annat ovanliga fladdermöss. Det finns dock enligt honom få, om ens några, rödlistade arter som bara förekommer i kyrkogårdsmiljö (Malmqvist 2011; *E-postkorrespondens*). Just variationen av de olika trädslag som finns på kyrkogårdarna gör att så många sällsynta arter kan

hitta en passande livsmiljö (Sellberg 2011; *E-postkorrespondens*). Ett flertal arter som lever på/i träden kan användas som signalarter. En signalart kan indikera på exempelvis miljöförutsättningar och -förändringar eller andra arters förekomster. Vilket kan ge utökat intresse av att bevara deras biotop, det vill säga de gamla träden (Ingelög et al. 1994).

3.4.2 Insekter

De grova träden är en bristvara i skogen, vilket gör det viktigt att bevara träden där de finns. Sådana träd utgör, som redan nämnt, speciella livsmiljöer för både däggdjur och större fåglar. Inte bara trädets grovhet är viktig, åldern är även en faktor för den biologiska mångfalden. Den gör att olika strukturer kan utvecklas, vilket är en förutsättning för specialiserade arter. Deras stabila mikroklimat gör det väldigt gynnsamt för skalbaggar (*Coleoptera* spp) och andra arter. (Carlsson & Hultengren 2009). Även senväxta träd ger gynnsam miljö för ett stort antal vedlevande insekter. Träd som blir angripna av svamp blir ihåliga träd, vilket ger en livsmiljö för alla möjliga insekter. I trädet bildas mulm, där exempelvis klokrypare (*Pseudoscorpiones* spp), skalbaggar (*Coleoptera* spp) och tvåvingar (*Diptera* spp) trivs. Många av dessa arter är hotade och sällsynta. Beroende på ihålligheten, storleken, mulmsammansättningen samt mängden mulm avgör vilken fauna som förekommer i trädet (Hultenberg & Höjer 2004). Trädslag som kan utveckla de bästa livsmiljöer för ved- och hålträdslevande insekter är alm (*Ulmus glabra*), ask (*Fraxinus excelsior*), bok (*Fagus sylvatica*), ek (*Quercus robur*), hästkastanj (*Aesculus hippocastanum*), lind (*Tilia cordata*), lönn (*Acer platanoides*), pil (*Salix fragilis*) och poppel (*Populus* spp) (Sörensson 2000).

De flesta av insektsarterna, är aktiva på natten. Speciellt insekter vars livsmiljö är hålträd. Bästa tillfället att studera dessa är därför på natten under sommarhalvåret med hjälp av en ficklampa. (Sörensson 2000).

Läderbaggen (*Osmoderma eremita*) är en karakteristisk art för gamla hålträd (Samuelsson et al. 1994). 30-50 % av den europeiska populationen av läderbaggen finns i Sverige (Hultenberg & Höjer 2004). Arten är enligt Artdatabanken bedömd som nära hotad. Det som utgör främsta hotet för



Bild 1: Läderbagge.
Fotograf: Rikard Sellberg

läderbaggen är att den är strikt bunden till ihåliga träd. Träd som minskar på samtliga områden där arten befinner sig. I IUCN:s globala rödlista har arten bestämts vara sårbar. Av EU:s habitatdirektiv har den fått högst prioritering och man har bestämt att den ska skyddas inom Natura 2000 (Ranius 2010). I Sverige är läderbaggen även fridlyst (Antonsson 2001). Även Bernkonventionen har listat arten. (Ranius 2010)

Här följer en lista med vilka insektsgrupper som prefererar vilka livsmiljöer:

- Gamla ihåliga, levande lövträd – *skalbaggar, tvåvingar*.
- Högstubbar med blottad, murken, död ved – *skalbaggar, gaddsteklar, tvåvingar*.
- Under bark på stammar, liggande stammar och stamdelar (lågor) – *skalbaggar, tvåvingar*.
- Savflöden – *tvåvingar, några skalbaggar*.
- Vattenfyllda grenhål – *tvåvingar, några skalbaggar*.
- Tickor och vedlevande svampar – *tvåvingar, skalbaggar*.
- Murkna kvarsittande grenar – *skalbaggar, tvåvingar, gaddsteklar*.
- Gren- och kvisthögar på marken – *skalbaggar, tvåvingar, gaddsteklar*.

(Sörensson 2000)

3.4.3 Lavar och svampar

Många lavar har kyrkogårdar som sin livsmiljö. Detta beror på att det finns både solljus och värme, samt många olika miljöer. De stabila och gamla kyrkogårdsmiljöerna bjuder formligen in till invandring ifrån kringliggande marker. Grusvägarna på kyrkogården ger laven näring och damm. Många av lavarna som finns på kyrkogårdar är rödlistade. Detta beror på att kyrkogårdens träd ofta är gamla och att de är de sista kvarlevorna av de kulturmarker och skogstyper som fanns runt omkring. Lavar kan exempelvis användas till att ålderbestämma olika föremål på kyrkogården. Dvärgrosettlav (*Hyperphyscia adglutinata*), kraterorangelav (*Caloplaca ulcerosa*) och mörk kraterlav (*Gyalecta truncigena*) är lavar som nästintill enbart existerar i kyrkogårdsmiljöer (Carlsson & Hultengren 2009). Dvärgrosettlaven är en av de mest sällsynta lavar och är akut hotad. Arten finns idag på tre olika lokaler, en av de är Solberga kyrkogård i Bohuslän. (Hultengren 2006)

Träd som är särskilt intressanta för svampar är oxel, pil och alla ädellövträd, i synnerhet gammal ek. Det finns mykorrhizasvampar som lever i symbios med träden (Carlsson & Hultengren 2009). Dessa förekommer enbart i närheten av stora jätteträd (Hultenberg & Höjer 2004). Svampen ger trädet vatten och får i

utbyte kolhydrater. Exempel på sådana svampar är kremlor (*Russula* spp.), soppar (*Boletales* spp.), spindelskivlingar (*Cortinarius* spp.) och trådskevlingar (*Inocybe* spp.). Det som är intressant för hotade svampar är de jordiga och glesa gräsmattorna under de gamla träden. Svamparna har troligtvis följt med när man planterade träden. Sedan finns även de svampar som lever parasitiskt på trädet som exempelvis: blekticka (*Pachykytospora tuberculosa*), ekticka (*Phellinus robustus*), rostticka (*Phellinus ferruginosus*), saffranticka (*Hapalopilus croceus*) och svavelticka (*Laetiporus sulphureus*). (Carlsson & Hultengren 2009) Saffransticken är en av de få svampar som är fridlyst i Sverige (Wetterin 2009).

3.4.4 Fåglar och fladdermöss

Hur många och vilka fåglar som förekommer i kyrkogårdsmiljöer är mycket beroende av vilket landskap det finns runt omkring. Men kyrkogårdar erbjuder många olika och ovanliga häckningsmiljöer. Varierande hackspettsarter (ex. gröngöling (*Picus viridis*)) gillar att häcka i de murkna stammarna. När boet sedan blir övergivet, flyttar andra fåglar in, både för övernattning och för häckning. Det handlar exempelvis om blåmes (*Parus caeruleus*), entita (*Parus palustris*), flugsnappare (*Muscicapidae* spp.), göktyta (*Jynx torquilla*), nötväcka (*Sitta europaea*), stare (*Sturnus vulgaris*) och talgoxe (*Parus major*). Den goda insektsfloran och tillgång till smådjur gör kyrkogården attraktiv även för rovfåglar (Carlsson & Hultengren 2009).

Även kattugglan (*Strix aluco*) kan ha bosatt sig på en eller annan kyrkogård eftersom även den gillar ihåligheterna för häckning. Men i kattugglans fall handlar det om större håligheter för att kunna använda dem som ingång. Det rör sig alltså ofta om väldigt gamla träd där det har brutits av en eller flera grova grenar. (Carlsson & Hultengren 2009)

Men fågelfaunan på en kyrkogård är inte bara beroende av kringliggande områden, utan kan faktiskt bidra till en omvänd effekt. I Chicago exempelvis visade det sig att kyrkogårdarna inte enbart var en frizon, utan även fungerar som spridningsursprung för många, annars i stadsmiljöer sällsynta, fåglar. Det rör sig bland annat om flugsnappare (*Muscicapidae*) och hackspettar (*Picidae*). Detta medför att de har kunnat spridas i stadsdelar runt om kyrkogården istället för att konkurreras ut av mer vanliga ”stadsfågelarter” (Budiansky 1997). När en

liknande undersökning genomfördes i Boston upptäckte man att det fanns, på en total areal av 700 hektar (kyrkogårdar), 95 olika fågelarter och mer än tusen olika fågelbon (Budiansky 1997). Detta visar att kyrkogårdar kan bidra till en utökad rikedom av flora och fauna i annars tätbefolkade områden.

Även fladdermöss trivs i kyrkogårdsmiljöer. Det finns sammanlagt 19 arter i Sverige, varav sex arter är rödlistade (Naturvårdsverket 2011). Sedan 1986 är samtliga fladdermöss fridlysta i Sverige. Det är därmed olaglig att fånga, störa eller döda dem utan tillstånd. (Janzon 2011) Sverige har skrivit under ”Överenskommelsen av skydd av bestånd av europeiska fladdermöss (SÖ 1993:30)”, som även kallas för EuroBats. Detta innebär att Sverige ska beskydda fladdermusfaunan och bevara deras livsmiljöer i Sverige (Ahlén, 2006). Fladdermöss utnyttjar gamla grova och ihåliga lövträd och buskage, speciellt i kombination med ett stort antal insekter. Även gamla byggnader utgör en utmärkt levnadsplats för fladdermöss (Carlsson & Hultengren 2009). I Åtgärdsprogrammet för fladdermössfaunan beskrivs även vikten av kyrkor och att det är av intresse att informera och ge råd om fladdermössens behov (Ahlén 2006). De flesta arter finns i Skåne och längs med östkusten. Det som är viktigt för att kunna ge fladdermössen skydd och ledlinjer är att utveckla och framförallt bevara trädrader, häckar och alléer exempelvis på kyrkogårdar. (Carlsson & Hultengren 2009)

3.4.5 Människans välbefinnande

Träden en berikelse för kyrkogårdens helhet (Hoberg et al. 1991). Träd associeras av många människor med liv – ”*livet som strävar mot ljuset*” (Berglund 1994).

Träden får besökare att höja blicken för meditation och eftertanke (Hoberg et al. 1991). Träd spelar en viktig roll för att skapa en identitet på en plats (Pålstam 2003). Både dess form, blomningen, bladens textur samt höstfärgning ger upphov till olika upplevelser som berör människor (Pålstam 2003). Kyrkogårdens karaktär, där stora, gamla träd ofta spelar en viktig roll, gör det i många fall lättare för sörjande besökare att bearbeta sin sorg (Hoberg et al. 1991). Kyrkogårdens utformning kan antingen stödja eller försvåra sorgprocessen. Kyrkogårdsbesökare som intervjuades i boken *Kyrkogårdens meditativa rum* beskriver vegetation och *stora majestätiska träd* som viktiga upplevelsefaktorer.

Träden ska helst inte vara beskurna, utan naturligt vuxna. Trädens sus och fågelsång kan få en att känna lugn och frid. Mystik, trygghet och visuell kontakt kan upplevas och fångas med hjälp av träd (Berglund 1994). Ifall promenaden till och från den anhöriges grav utgörs av en vacker miljö med olika dofter, fina träd och fågelsång kan platsen bidra till en lättare bearbetning av en näras död. En bänk där sörjande kan träffas och prata om sin sorg eller själv sitta och tänka efter, kanske under ett gammalt träd, kan vara av stor betydelse för bearbetningen och välbefinnandet. (Hoberg et al. 1991)

3.5 Varför utgör träden problem?

En kyrkogård ska vara en plats där man som anhörig kan besöka sina avlidna. En plats där man kan vandra omkring i sina egna tankar. En plats där man kan vara ute i naturen. Helt enkelt en plats som ska kunna besökas av alla. Och denna ort får inte vara ett ställe där det finns risker och faror, utan en punkt som utstrålar lugn. Det är just det här som är problemet: Om ett träd på något sätt kan skada personal eller besökare, utgör det en potentiell risk. Även om det är sällan att en fallande gren skadar personer, så handlar det om känslan av säkerhet och trygghet.

När grenar faller ner eller ett träd ser ”farligt” ut, kan kyrkogårdsbesökare känna sig otrygga och rädda och höra av sig till kyrkogårdsförvaltningen och kräva avverkning av träd (Carlsson & Hultengren 2009). Träd som bedöms som farliga ska och kommer inte finnas kvar, det har både parkförvaltningar, kyrkogårdsförvaltningar och kommuner meddelat under arbetet med rapporten. Personal och besökare kommer alltid i första hand. Att ett träd utgör en risk är relativt enkelt att se. Det börjar med att det blir rötangripit, att grenar takar in, att tillväxten avtar och att det börjar växa svampar. Sådana tecken visar att ett träd börjar bli farligt (Angselius 2011; *Intervju*). Inte bara människor kan komma till skada utan även fordon, gravar eller andra anrättningar kan skadas. Dessutom finns det trädskjuddomar som kan drabba träden. Ett annat skäl för avverkning är förbättrad framkomlighet. (Tekniska förvaltningen, Lunds kommun 2011).

Grenbrott är en av de vanligaste förklaringar för att ett träd börja bli en risk. Det kan förekomma hos både friska och sjuka träd. Grenbrott förstärks genom stark vind, snö eller skyfall. För att kunna förebygga dessa risker inventeras träd

och i mån av ekonomisk tillgång avverkas sådana riskfyllda träd nästintill omedelbart. (Tekniska förvaltningen, Lunds kommun 2011)

Estetiska och arkitektoniska värden spelar även in när det gäller kyrkogårdens miljö och eventuella träдавverkningar. En kyrkogård ska vara en ren plats med en helhetskänsla (Hoberg et al. 1991). Även ljusstillgång är viktig på en kyrkogård, eftersom en alltför skuggig plats inte skulle medföra en trevlig stämning för besökare (Hoberg et al. 1991). Naturen ska inte upplevas som för vild och ovårdad, det gillar oftast inte kyrkogårdsbesökare (Berglund 1994).

3.6 Vanliga åtgärder

Man kan på olika sätt åtgärda trädproblem. Några vanliga sätt beskrivs nedan.

3.6.1 Trädbeskärning

Att beskära träd är en vanlig åtgärd för bevarandet. Det är ofta även den åtgärd som borde förespråkas i första hand. En sådan måste utföras med stor försiktighet och helst av en sakkunnig, en arborist, eftersom en felaktig beskärning kan skada trädet. Det kan exempelvis uppstå rötskador (Hoberg et al. 1991). Sommarbeskärning (juli-september) är att rekommendera för att trädet då kapslar in sina skador. Det inbegriper träd som blöder (lönn, avenbok, valnöt, björk, m.m.). Hamling och formbeskärningar påverkar starkt trädens vitalitet och bidra till ett snabbare åldrande (Vollbrecht 1992). Om man ska restaureringshamla för att bevara kulturmiljövärden måste det avgöras från fall till fall. Det finns en risk att trädet dör när man genomför denna åtgärd, men om det inte görs finns det risk att trädet faller sönder på grund av snö och vind. (Aronsson et al. 2001). Ifall gamla trädkronor gallras för mycket blir de instabila. Orsak till många sjuka träd är allt för hård stympning vilket troligtvis bygger på okunskap. (Vollbrecht 1992)

Beskärning är effektivt för att motverka trängsel bland trädkronor, säkra träden för att motverka risker för besökare och anställda, få en fördelaktig fluktuation av ljus och skugga samt att tillgodose arkitektoniska uttryck och önskemål (Hoberg et al. 1991). Lindar tålbeskärningar i större utsträckning än andra trädslag, därför finns det så många lindar på våra kyrkogårdar i sydliga Sverige. De är dessutom relativt bra på att hantera rötangrepp. (Vollbrecht 1992)

3.6.2 Trädgallring

Det är vanligt att man avverkar träd på kyrkogården, när de anses utgöra en risk eller på grund av andra, ofta estetiska, skäl. Viktigt här är att man innan gallringen reflekterar över att ingreppet inte gör att kyrkogårdens helhetsintryck och karaktär går förlorad (Hoberg et al. 1991). Skäl för trädgallring kan vara en säkerhetsåtgärd för besökare och anställda, skapandet av friytor (exempelvis: gravar, parkeringsplats, med mera), skapandet av rum i alltför tätbevuxna områden samt en förnygring av trädbeståndet utan att karaktären av området förändras (Hoberg et al. 1991). Luckplantering kan vara ett bra sätt ifall det finns tillräckligt med ljus och plats mellan de äldre träden. Viktigt vid förnygring av nyplanteringar är att tänka på varifrån träden kommer. Att använda en lokal trädsort innebär större säkerhet för att trädet klarar sig i denna klimatzon, än om man tar ett träd någon annanstans ifrån. Ifall det är nödvändigt att avverka ett stort antal gamla träd ska allmänheten informeras några år innan åtgärden. (Vollbrecht 1992)

3.6.3 Gravplanering

Ett träd kan vara avgörande för bestämmandet av platsen där en ny gravplats får anläggas. Ifall det är för nära ett träd och antas kunna skada trädets rotsystem kan en gravsättning nekas just på den platsen. Däremot betyder detta inte att området är helt oanvändbart. Urnsättning, som inte är lika omfattande som en grävning av en grav kan vara lämplig i sådana områden. (Hoberg et al. 1991)

3.6.4 Kostnader

Här följer ett exempel på en prislista för de olika åtgärderna:

Avverkning, en gång	7000kr
Säkerhetsbeskrning, var tredje år	2000kr
Besiktning, var femte år	250kr

(Andersson 2011; 1; *E-postkorrespondens*)

3.7 Inventering

Inventeringar av kyrkogårdar är av betydelse för att förstå hur man ska handskas med vård, utvidgning och ändringar av platsen. Alla sådana åtgärder måste

grundas på kunskap vilken man kan erhålla genom att inventera. Inventering betyder i stort sett metodisk undersökning av ett område. Efter inventering är det bra att införskaffa sig olika vård- och åtgärdsplaner, som exempelvis skötselplaner för olika områden eller en trädvårdsplan. Sådana kan vara till stöd för långsiktiga mål och som hjälpmedel för vård av kyrkogårdar. De är dessutom essentiella för budgetarbetet. Inventeringar måste repeteras, men det innebär inte så mycket arbete när den första grundläggande inventeringen är genomförd. (Hoberg et al. 1991)

Trädinventeringar är viktiga för att få en översikt om vilka träd som befinner sig på kyrkogården. En sådan inventering bör innehålla en karta där samtliga träd är markerade. Trädalléer, enskilda träd och trädgrupper ska vara synliga på kartan. Men även trädens ålder, kvalitet, tillstånd och trädart borde framgå för att underlätta förståelsen, antingen på kartan eller i ett bifogat dokument. (Hoberg et al. 1991)

För *kulturhistoriska inventeringar* är det viktigt att införskaffa kunskap om kyrkogårdens historia, oberoende av hur gammal kyrkogården är. Det är av intresse eftersom man på det sättet får en förståelse för vad som är av kulturhistoriskt intresse på kyrkogården. Kunskap skapar även mer insikt och intresse för bevarandet av kyrkogårdens speciella drag. I en sådan inventering är det av betydelse att beskriva kyrkogårdens historia, vilka karaktärsdrag det finns och när kyrkogården grundades. En sådan inventering bör göras av en antikvarisk expertis. Länsstyrelsen kan bidra med hjälp och finansiering, vanlig är att en sådan inventering genomförs av länsmuseum. Utifrån inventeringen kan det sedan tas fram en åtgärdsplan för trädens förnygring och underhåll. (Hoberg et al. 1991)

4 Den rättsliga praktiken

För att kunna få en inblick i hur rättspraktiken och planeringen av ett åtgärdsprogram fungerar finns här ett fåtal fall beskrivna.

4.1 Beslut med hänvisning till Åtgärdsprogrammet

Länsstyrelser har ibland med stöd av kulturminneslagen hänvisat till åtgärdsprogrammet. Det gällde exempelvis ett fall där en församling ville ta bort träd på grund av säkerhet på en kyrkogård som var anlagd före år 1939. Man sökte tillstånd enligt kulturminneslagen, men fick avslag med hänvisning till åtgärdsprogrammet. Frågan och problemet som i det här fallet uppstod var vem som bär ansvaret ifall en olycka inträffar. Länsstyrelsens tjänsteman vidarebefodrade frågan till Länsstyrelsens jurister. De gav svaret att trots avslaget på avverkningen är det fortfarande församlingens/förvaltningens fulla ansvar, med motiveringen att essentiella varningsskyltar och avspärningar kan ställas upp. De berörda träden fälldes några år senare eftersom en k-märkt gravanordning skulle renoveras, på initiativ av Länsstyrelsen. Träden har inte ersatts av några nya. (Arvidsson 2011; *E-postkorrespondens*)

4.1.1 Hellvi kyrkogård

Detta är ett beslut angående nedtagning av träd på Hellvi kyrkogård (2005). I beslutet nämner man Naturvårdsverkets åtgärdsprogram. Två handläggare från Länsstyrelsen besökte kyrkogården och utformade därefter detta beslut. Innan beslutsfattandet hade ansvarige antikvarien Joakim Hansson besökt kyrkogården och godkänt åtgärden som föreslagits av kyrkogårdsingenjören Johan Arvidsson.

Man beskriver i beslutet vikten av att samtliga lövträd bör sparas tills de dör och/eller så länge de inte utgör en risk. Dessutom beskriver man att träd med nedsatt livskraft erbjuder viktiga livsmiljöer för många arter. Därefter räknas åtta beslutsvillkor upp. Beslutet ska gälla i tre år. Det som framgår är att egentligen samtliga träd ska finnas kvar. Vissa ska hamlas. Alla granar ska avverkas och ersättas med träd som är typiska för Gotlands kulturhistoria. Avslutningsvis står

det att beslutet kan överklagas till länsrätten. (Dnr. 433-2212-05, april 2005; Övrigt)

Men detta ärende avslutades inte här. Den 18 maj 2005 höll man samråd för att försöka komma fram till en kompromisslösning. Närvarande representanter var personal från församlingen, pastoratet, Länsstyrelsen och Visbys domkyrkoförvaltning. (Dnr. 433-2212-05, april 2005; Övrigt)

4.1.2 Reviderat beslut angående Hellvi Kyrkogård

Länsstyrelsen annullerade sitt första beslut så att kyrkonämnden kunde ta ställning i frågan. Samrådet resulterade till ett nytt beslut från Länsstyrelsen. I beslutet från den 13 juni 2005 skriver man såhär:

”Att ta bort de klappade träden och byta ut dem mot andra sorter, i synnerhet som de gamla inte utgör någon direkt fara och är ett viktigt inslag som klappade träd, minskar de kulturhistoriska värdena för kyrkogården och gravmonumentet. Detta kan innebära att Länsstyrelsens bedömningar av framtida åtgärder och bidrag kan komma att ses i en annan dager för kyrkogården med omgivningar.”

Beslutet bedömde att fyra specifika lönnar måste stå kvar. När träden dör ska de ersättas av samma sort. Man tror vidare inte att träden utgör någon fara eftersom de hamlas. Farliga träd skulle enligt beslutet avlägsnas. Resten av träden fick enligt detta besked nu avverkas förutom en ek. Många behövdes inte heller ersättas. Dessutom rekommenderade Länsstyrelsen hamling före hösten av träden som står längs kyrkomuren. Detta på grund av kyrkonämndens beslut som utfärdades den 25 maj 2005 och inte på grund av åtgärdsprogrammet. Beslutet gällde i tre år. (Dnr. 433-2212-05, juni 2005; Övrigt)

Idag är träden borta eftersom en konservator renoverade en gjutjärnsgrav som inte fick tas ned av församlingen. Hen krävde att träden skulle tas bort och de har inte ersatts av några nya träd (Arvidsson 2011; *E-postkorrespondens*).



Bild 3: Hellvi kyrkogård. Lönnar kring en gjutjärnsgrav som nämns i texten ovan.
Fotograf: Johan Arvidsson

4.1.1 Bjärke församling

Kyrkogårdschefen Stellan Andersson har ansökt om tillstånd för att ta bort några askar. Träden riskerar att tappa grenar som inte beror på naturligt grensläpp. Om de tappar grenar så faller de rakt på ett bårhus och över en gångväg. Länsstyrelsen avslog ansökan eftersom deras naturvårdsavdelning ansåg att träden måste bevaras. Träden är enligt Stellan Andersson i så dålig skick att deras inhyrda arborist inte vågade klättra upp i träden. (Andersson 2011; 2; *E-postkorrespondens*)

Bjärke församling har haft problem i Magra. Här fanns det två träd som gjorde att marken rörde sig under stark vind runt om trädet. Träden stod nära en stenmur där stenar vid blåst ramlade ur. Det som orsakade detta var rötterna som gjorde att marken lyfte och sänkte sig. Dessutom var träden ihåliga och spruckna rakt igenom. Rörelsen av marken visade på att rötterna inte var friska. Ifall träden hade fallit omkull i något blåsväder hade de kunnat hamna på platsen där skolbussen stannar intill grinden vid skolgården. Till slut erhöll man tillstånd att ta ner träden. Man kunde då konstatera att de var i ännu sämre skick än vad man hade kunnat se vid den okulära besiktningen. (Andersson 2011; 2; *E-postkorrespondens*).

4.2 Rättsprocess

I Jönköping överklagade några gravrättsinnehavare två beslut fattade av Länsstyrelsen som godkänt kyrkogårdsförvaltningens trädvårdsplaner som innebar en rad trädnedtagningar (år 1994). (Dnr. 1994-067 5073, gällande överklagande; *Övrigt*; 225-5509-94; 225-1465294, gäller besluten; *Övrigt*). Man överklagade ända till Regeringsrätten där man dock inte tog ställning i frågan (Mål nr. 6980-1995; *Övrigt*). Kammarrättens beslut (Mål nr. 4539-1995) stod därmed fast, vilket innebar att trädplanen gällde.

Intressant med det här fallet är att Länsstyrelsen var överens med kyrkogårdsförvaltningen. Det blev däremot starka reaktioner hos allmänheten. Då visade det sig dessutom att varken allmänheten, ideella föreningar/organisationer eller gravrättsinnehavare, som inte direkt berörs, kan överklaga Länsstyrelsens beslut. Det är alltså enbart gravrättsinnehavare som direkt berörs av trädnedtagningen som har rätt att överklaga. (Angselius 2011; *Intervju*)

Kyrkogårdschefen Lennart Angselius tycker att det absolut är värt att driva sådana här ärenden och att man måste ta risker ibland för att få en dom. Genom det här ärendet har man lärt hur det kan gå till. Det här fallet tog fyra år att driva men kyrkogårdsförvaltningen vann till slut. Sådana fall är nog ytterst sällsynta, det är inte vanligt att någon driver det så långt. (Angselius 2011; *Intervju*)

4.3 Olycksfall

Vid Botaniska trädgården i Göteborg skedde år 2010 ett dödsfall då en fallande gren träffade en kvinna så illa att hon omkom i olyckan (Johansson 2010). För hanteringsanalys av olyckshändelsen kontaktade jag Mari Källersjö, förvaltningschef för Botaniska trädgården i Göteborg.

Hon berättar att det vid ett dödsfall alltid är polisen som gör utredningen. Ifall ärendet bedöms vara en olycka går det inte vidare i rättsprocessen. Om det däremot existerar en ansvarsfråga, exempelvis en misstanke om vårdslöshet, utförs det en förundersökning. I sådana fall är det upp till åklagaren att besluta om åtal ska väckas. Domstolen avgör då vem som bär ansvaret. (Källersjö 2011; *E-postkorrespondens*)

Det var inte i själva trädgården som olyckan skedde, utan i ett angränsande naturreservat. Länsstyrelsens skötselplan för området säger att träden ska få stå kvar tills de faller samman. Botaniska trädgården har därmed inte rätt att fatta beslut om att ta ner dessa träd eller att förändra skötselplanen. För att informera allmänheten om eventuella risker som kan uppstå när man vistas i området har det satts upp varningsskyltar vid samtliga ingångar. Det står även att säkerhetsrisken ökar ifall det är hård blåst, vilket det var när olyckan inträffade. Ett åtal väcktes inte. Det enda som hände var att polisen fanns på plats hela dagen och talade med vittnen och räddningstjänst samt undersökte ifall skyltarna hade funnits på plats när olyckan inträffade. (Källersjö 2011; *E-postkorrespondens*)

5 Olika aktörers åsikter

Här nedan följer en sammanställning av olika aktörers åsikter och synpunkter angående konflikten mellan särskilt skyddsvärda träd och säkerhet.

5.1 Naturvårdsverkets remiss, 2010

Naturvårdsverkets remiss, ”*Remiss av förslag till nya mål och åtgärder inom Åtgärdsprogram för särskilt skyddsvärda träd i kulturlandskapet*”, skickades ut eftersom åtgärdsprogrammet skulle omprövas och utvärderas för framtida användning, åren 2010-2015 (Dnr. 402-1962-10, Remiss 2010; Övrigt).

Naturvårdsverket skickade ut remissen till olika instanser. Enligt Naturvårdsverket har ”*genomförandet av programmet varit framgångsrikt men att ytterligare insatser behövs*”. Ytterligare anser Naturvårdsverket att mer vägledning och rådgivning krävs. Nya mål och åtgärder bör tilläggas. (Dnr. 402-1962-10, Remiss 2010; Övrigt)

Enligt Naturvårdsverket ska programmet i fortsättningen verka som ”*en nationell strategi för bevarande av särskilt skyddsvärda träd i kulturlandskap med specifik vägledning för bevarandeåtgärder på motsvarande sätt som för den nationella strategin för formellt skydd av skog*”. Detta betyder för rörande aktörer i Svealand och Götaland att vårdandet och bevarandet av träden i kulturlandskapet får ökad prioritet. (Dnr. 402-1962-10, Remiss 2010; Övrigt)

Remissens Bilaga 1 beskriver vad som har varit vägledande vid revideringen samt bedömningspunkter för samtliga mål. Remissens Bilaga 2 nämner måländringar, bland annat för Svenska kyrkan. (Dnr. 402-1962-10, Remiss 2010; Övrigt)

Syftet med remissen är att få in olika synpunkter. Samtliga remissvar har noggrant analyserats. Remissynpunkterna har även vägts samman inför slutberedningen. Det har lett till ett antal ändringar i åtgärdsprogrammet. Den nya versionen om att träd över 200 år inte bör avverkas har i någon remissinstans upplevts som orealistisk. Den har dock ett starkt stöd bland många remissinstanser. Det nya åtgärdsprogrammet är under slutberedning. (Höjer 2011; *E-postkorrespondens*)

5.2 Remissvar; Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation

På Naturvårdsverkets remiss svarade bland annat Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation (Skao). Det finns en förståelse och medhåll om att bevarandet och vårdandet av gamla träd är en viktig uppgift. Däremot anser man att det finns vissa mål i åtgärdsprogrammet som varken är realistiska eller ens eftersträvansvärda.

Skao menar att det ska tydliggöras att åtgärdsprogrammet enbart är ett vägledande och inte bindande dokument. Detta för att undvika oklarhet hos både förvaltningar och Länsstyrelsens handläggare. (Dnr. 2010/95, Yttrande 2010; *Övrigt*)

Vidare anser man att programmet måste anpassas till de förutsättningar som faktiskt finns i de olika områdena som beskrivs som kulturlandskap. Det finns unika krav för just kyrkogårdar och dessa måste tas hänsyn till. Därför är det viktigt att Länsstyrelsens handläggare och inventerare samt förvaltningsansvariga får klara besked om hur man ska tolka och förstå programmet. (Dnr. 2010/95, Yttrande 2010; *Övrigt*)

Vidare tycker man att det ska finnas en sucession och en eftersträvan till mångfald av trädsorter. En artvariation är säkrare och mer resistent mot sjukdomar. Trots denna artvariation bör man fortfarande ta inspiration av den ursprungliga miljön. (Dnr. 2010/95, Yttrande 2010; *Övrigt*)

Angående trädkontinuiteten ska försiktighetsprincipen råda eftersom de befintliga riskanalyser, trädvårdsmetoder och konditionsbedömningar utgörs av en ny vetenskap. Plausibelt är att utgå ifrån så minimala åtgärder som möjligt. Visionen att träd äldre än 200 år inte ska avverkas är enligt Skao orealistiskt. (Dnr. 2010/95, Yttrande 2010; *Övrigt*)

Skao tar även upp ödekyrkogårdar som har möjligheten att verkligen följa programmets åtgärder och mål och borde därför undersökas närmare. På dessa platser kan kultur- och naturvärden verkligen ta plats. (Dnr. 2010/95, Yttrande 2010; *Övrigt*)

Naturvårdsverket har inte hört av sig till författarna av remissvaret angående vilken tyngd deras synpunkter får spela i det reviderade Åtgärdsprogrammet (Grönwall 2011; *E-postkorrespondens*).

5.3 Remissvar; Föreningen Sveriges Kyrkogårdschefer

Föreningen Sveriges Kyrkogårdschefer (FSK) skickade också in ett remissvar. FSK betonar att kyrkogårdsverksamheten är en speciell verksamhet som behöver särskilda hänsynstaganden. Exempelvis påpekar man att miljöbalkens biotopskydd inte gäller här, eftersom kyrkogårdar tolkas som tomtmark. Man anser det viktigt att förvaltningarna själva får bestämma mycket på lokal nivå. (Dnr 402-1962-10, Yttrande 2010; *Övrigt*)

FSK tycker inte att kriterierna för målen som anges i Bilaga 1 är kommunicerande och man kritiserar att kyrkogårdsverksamheten inte har fått vara med i framtagningsprocessen av åtgärdsprogrammet. FSK anser inte målen som verklighetsförankrade för kyrkogårdsverksamheten. I realiteten är det i de flesta fall inte möjligt att beskydda träd i den omfattning som beskrivs i rapporten. (Dnr 402-1962-10, Yttrande 2010; *Övrigt*)

Kyrkogårdsförvaltningar har länge tyckt att träden är av särskild vikt för kyrkogårdsmiljön, därför är många nu särskilt skyddsvärda. Tyvärr utgör dessa nu även en säkerhetsrisk som inte går att förbise. Naturvårdsinriktade åtgärder som hårda hamlingar eller toppkapningar bidrar till röta och FSK anser därför att sådana åtgärder bättre passar i andra kulturlandskap. (Dnr 402-1962-10, Yttrande 2010; *Övrigt*)

Visionförslaget, att träd som är äldre än 200 år inte får avverkas, som nämns i Bilaga 2 är orealistiskt. Det skulle ha för stor påverkan på nyplanteringar, succession, verksamhet och andra avseenden. FSK skulle hellre ha en version som strävar efter en mer varierad trädgeneration. Man kan inte förbise det faktum att träd åldras och dör. (Dnr 402-1962-10, Yttrande 2010; *Övrigt*)

Målet att minskningen av antalet särskilt skyddsvärda träd inte får förändras under tiden 2010-2020 på de olika länsnivåerna anses inte heller rimlig på kyrkogårdar. Det är, enligt SKL, fortfarande nödvändigt att ersätta ett flertal träd som klassificeras som skyddsvärda. Beskrining och kronstabilisering ska, i de fall det är möjligt, vara det prioriterade alternativet. Man tycker även att besparningar av 50 % dödved i träddepåer låter positivt. (Dnr 402-1962-10, Yttrande 2010; *Övrigt*)

Utbildning av personal ska främst vara riktad till chefer och tjänstemän. Ifall företagare, i detta fall ofta arborister, med ekonomiska intressen i ämnet, håller i

utbildningar ska opartiska sakkunniga finnas på plats. (Dnr 402-1962-10, Yttrande 2010; Övrigt)

Målet som beskrivs för Svenska kyrkan i Bilaga 2, att antalet skyddsvärda träd inte får minska på kyrkogårdar, är enligt FSK orimligt. Detta kan missgynna nyplanteringar, en möjlig succession samt strävan efter säkra och friska träd. (Dnr 402-1962-10, Yttrande 2010; Övrigt)

FSK betonar också att man är medveten om kyrkogårdsförvaltningarnas ansvar angående de olika existerande värdena. Men det finns fler aspekter än den biologiska som måste beaktas: *”t ex kulturhistoria, estetik, psykologi, traditioner, säkerhet, verksamhet, etik, ekonomi m fl.”*. (Dnr 402-1962-10, Yttrande 2010; Övrigt)

Avslutningsvis säger FSK: *”En avvägning måste alltid ske från fall till fall.”* (Dnr 402-1962-10, Yttrande 2010; Övrigt). FSK har inte heller fått reda på hur Naturvårdsverket har använt sig av deras yttrande (Arvidsson 2011; E-postkorrespondens).

5.4 Naturvårdsverket

Naturvårdsverket arbetar på regeringens uppdrag. Deras uppgift är att koordinera, fullfölja samt analysera arbetet med existerande miljömål. (Naturvårdsverket 2011)

Olle Höjer, som arbetar för Naturvårdsverket samt är en av författarna till åtgärdsprogrammet, beskriver åtgärdsprogrammet (ÅGP) som ett vägledande dokument som förklarar hur berörda aktörer bör göra i frågor som rör särskilt skyddsvärda träd i kulturlandskap. Vidare säger han att åtgärdsprogrammet:

”...utgår från internationella åtaganden, bland annat om att hindra förlusten av arter och livsmiljöer, dessa konkretiseras i delmål och preciseringar i det nationella och regionala miljömålsarbetet. Miljömålen är grunden för Sveriges miljöarbete. ÅGP träd berör även lagstiftning (tex. biotopskydd), dvs inte bara bör utan även vad som gäller enligt miljöbalken. Vi har en löpande kommunikation och uppföljning med berörda aktörer som också gjort ett stort antal egna åtaganden för att uppnå mål i programmet.” (Höjer 2011, E-postkorrespondens)

På frågan vem som bär ansvaret när man med hänvisning till åtgärdsprogrammet har bestämt att ett träd ska bevaras och som sedan faller sönder och skadar någon, svarar han såhär:

”Vad som händer vid en olycka med ett särskilt skyddsvärt träd som skulle falla och orsaka skada måste man alltid titta på i det enskilda fallet. Vem är ansvarig markägare resp. förvaltare? Vilka åtgärder har vidtagits osv? Alla offentliga aktörer och markägare ska bidra till det nationella miljöarbetet på olika sätt. Som sakägare har man både rättigheter och skyldigheter. Man ska dels följa lagstiftning och myndigheternas vägledning och även vid behov vidta försiktighetsåtgärder. Vad de består behöver preciseras i varje enskilt fall men ÅGP förordar ofta säkerhetsbeskrivningar mm. ÅGP kan inte i sig göras skyldigt för en ev. olycka.”

(Höjer 2011; E-post korrespondens)

5.5 Länsstyrelse

5.5.1 Naturvårdsenheten, Södermanlands län

Jag ville veta hur mycket naturvårdsenheten har att säga till om de särskilt skyddsvärda träden och hur man arbetar med och för denna fråga. Därför kontaktade jag Rikard Sellberg, som arbetar på naturvårdsenheten i Södermanlands län.

Rikard Sellberg berättar att det avverkas för många skyddsvärda träd på kyrkogårdar på grund av kunskapsbrist och en ibland överdriven rädsla angående träd och säkerhetsrisker. Träden förknippas på många ställen med extra arbete och nedskräpning. Det är därför som vissa anser att det är lättare att fälla träden och att därefter plantera nya. (Sellberg 2011; E-postkorrespondens)

Naturvårdsenheten jobbar med att försöka få ett större hänsynstagande från kyrkogårdsförvaltningar i avseendet de biologiskt och kulturhistoriskt värdefulla träden. En av de viktigaste åtgärderna för bevarandet av de biologiskt värdefulla träden är att de ansvariga på de olika församlingarna har eller får kunskap och intresse för ämnet. Om kunskap och intresse finns blir det lättare att ta den nödvändiga hänsynen angående träden. (Sellberg 2011; E-postkorrespondens)

Samtliga kyrkogårdsförvaltningar i Södermanlands län har blivit upplysta angående inventeringen av skyddsvärda träd. De har även fått inventeringsresultaten ifrån just deras församling. Dessa resultat innefattar kartor med inprickade träd och uppgifter som berör träden. Församlingar upprättar ofta trädvårdsplaner som skickas ut på remiss, bland annat till Länsstyrelsen. Detta ger

Länsstyrelsen en möjlighet att granska dessa och att lämna synpunkter. Dessutom kan Länsstyrelsen då passa på att besöka kyrkogårdsförvaltningarna på plats och ge information och diskutera frågan. (Sellberg 2011; *E-postkorrespondens*)

Församlingar måste även söka dispens hos Länsstyrelsen innan de får genomföra större förändringar på kyrkogårdar. Avverkningen av träd är en sådan förändring. Främst handlar det om de kulturhistoriska värdena, men även naturvårdsenheten kan komma med synpunkter och påverka. Det som önskas då är att de skyddsvärda träden inte avverkas i onödan. (Sellberg 2011; *E-postkorrespondens*)

Naturvårdsenheten jobbar dessutom för att de skyddsvärda träden bevaras, trots att de måste tas ner på grund av säkerhetsskäl. Det handlar då om att se till att träden hamnar på lämpliga faunadepåer på en passande samt närbelägen plats, istället för att bara flisas ner. (Sellberg 2011; *E-postkorrespondens*)

5.5.2 Naturvårdsenheten, Länsstyrelsen i Skåne län

Naturvårdsenhetens verksamhetsområde innefattar genomförande av inventeringar, finansieringar, spridning av kunskap och information, både externt och internt, samt koordinering av olika aktörer. (Levenskog 2008) Åtgärdsprogrammet används här som underlag vid rådgivning, förvaltning, beslut om dispens, med mera (Pålsson 2011). Åtgärdsprogrammet används inte i en större utsträckning just nu på Länsstyrelsen, utan man inväntar den reviderade versionen. Arbetet och ambitionen ifrån Länsstyrelsen angående de skyddsvärda träden är just nu, på grund av minskade anslag, relativt lågt. (Levenskog 2011; *E-postkorrespondens*)

År 2006 fick Skånes Länsstyrelse av Naturvårdverket i uppdrag att arbeta med åtgärdsprogrammet. För att kunna bilda sig en föreställning om vad som behövde göras för bevarandet av dessa särskilt skyddsvärda träd genomförde Länsstyrelsen en stor inventering. Det handlade om samtliga värdefulla träd i alléer, gårdsmiljöer, kyrkogårdar, parker och andra platser där det finns gamla och grova ekar samt hamlade träd (Länsstyrelsen i Skåne Län 2009). Det var under åren 2007-2009 som Länsstyrelsen aktivt jobbade med särskilt skyddsvärda träd. Under denna period koordinatsatte och inventerade man skyddsvärda träd i hela Skånes kulturlandskap. Dessutom samlade man in data och sammanställde denna

(Levenskog 2011; *E-postkorrespondens*). När inventeringen var klar år 2009 hade man sammanlagt inventerat 53 356 skyddsvärda träd (Länsstyrelsen i Skåne Län 2009).

Man sponsrade även arbeten angående ekar i några områden och man informerade om träd i olika kontext. Det var i projektform som arbetet med de skyddsvärda träden genomfördes. Slutrapporten kommer att tryckas. Dessutom ska träddata läggas in på den nationella *Trädportalen* och i Länsstyrelsens egna datasystem. (Levenskog 2011; *E-postkorrespondens*)

När det inkommer frågor angående träd skickas dessa till Per Levenskog som var projektledare, som i sin tur svarar eller ger tillgång till befintlig data. Angående rödlistade arter har Regionmuseet gjort ett mindre arbete med fokus på kyrkogårdar. När Länsstyrelsen själva var ute och inventerade försökte man efter bästa förmågan att notera de signalarter och rödlistade arter som fanns. (Levenskog 2011; *E-postkorrespondens*)

När det kommer in förfrågningar angående skyddsvärda träd, som man helst vill avverka, finns det inga nedskrivna riktlinjer för vilka råd Länsstyrelsen ska ge. Däremot brukar man använda sig av ett trestegssystem:

1. Är avverkning nödvändig eller finns alternativet att trädet kan beskäras/stabiliseras?
2. Går det att lämna högstubbe och liggande ved i en faunadepå? I de fall det handlar om hålträd ges det råd om att man ska försöka bevara det så helt som möjligt.
3. Vilka är de lämpliga trädslag som ska ersätta det nedtagna trädet i de fall det är lämpligt med nyplantering? Här rekommenderas vanligen inhemska trädsorter.

Det finns ingen egentlig kontroll ifall skyddsvärda träd tas ner i kulturlandskapet. Men på Länsstyrelsen får man förfrågningar ifall nedtagning är tillåtet. Många tror att träden som Länsstyrelsen har noterat är skyddade, vilket oftast inte är fallet. De träd som faktiskt är skyddade är alléträd, pilar i pilevallar, naturminnesmärkta träd samt de träd som står i ett naturreservat, i nationalparker eller i biotopsskyddsområden. (Levenskog 2011; *E-postkorrespondens*)

Enligt Levenskog finns det en konflikt mellan bevarandet av skyddsvärda träd och säkerhetsaspekten. Det är dock mycket beroende på vilken trädsort det handlar om. Vissa trädslag har en tendens att klyvas medan andra har ett mer segt virke vilket då sällan orsakar problem. Konflikten hittas främst i välbesökta parker

och kyrkogårdar samt alléer. Speciellt ifall underhållsarbetet är negligerat och felaktiga beskärningsåtgärder har gjorts. (Levenskog 2011; *E-postkorrespondens*)

Hur konflikten kan lösas är en svår fråga. Enligt Per Levenskog är mer kunskap om träd och deras biologiska värden en viktig del. Dessutom måste man få reda på vilka vårdalternativ som finns. Därefter måste kostnader för vård av de gamla träden ställas i relation till kostnader för nyplantering och vård av de nya träden. Det behövs även bland parkarbetare mer kunskap om hur riskträd upptäcks och bedöms. På så sätt kan det undvikas att samtliga träd dras över en kam, vilket är vanligt förekommande idag. (Levenskog 2011; *E-postkorrespondens*)

Det finns mål och krav på Länsstyrelsen att bevara särskilt skyddsvärda träd genom regionaliseringen av miljömålet *Ett rikt växt- och djurliv*. Under den åttonde åtgärden står det här att man ska " i tillståndsprövning av 3 och 4 kap KML (lag om kulturminnen) rörande parker, trädgårdar och kyrkogårdar fatta beslut som gynnar ... befintliga träd och buskar". (Levenskog 2011; *E-postkorrespondens*)

5.5.3 Kulturmiljöenheten, Länsstyrelsen i Skåne län

För att få en överblick hur sådana ärenden kan hanteras på en kulturmiljöenhet kontaktade jag Alice Öberg, kulturmiljöenheten i Skåne län.

Det har här inte förekommit några konflikter angående tillståndssökning för avverkning av träd. På kulturmiljöenheten är det kulturmiljölagen som ska tillämpas. Ifall ett eller flera träd på kyrkogårdar utgör en säkerhetsrisk och man kan bevisa detta, så får träden fällas. Men det kan förekomma att man tar hjälp vid bedömningar av andra enheter på Länsstyrelsen. Nyligen har man exempelvis lagt ett ärende till miljöavdelningen, under vilken naturvårdsenheten ingår. Ärendet berör byte av träd i en trädkrans som man vill få synpunkter på de biologiska aspekterna. (Öberg 2011; *E-postkorrespondens*)

Argumentet för detta resonemang är att man måste kunna befinna sig på en kyrkogård utan att det förekommer uppenbara risker. Vanligtvis försöker man att bevara träden. Detta gäller ifall träden inte utgör problem för underhåll och vård av kyrkogården. Det kommer in en hel del ansökningar. Alice Öberg tycker att en specialistbedömning är nödvändig i de fallen som det uppträder tvivel om trädet verkligen måste tas ner. (Öberg 2011; *E-postkorrespondens*)

Förra året gjorde kulturmiljöenheten ett antal insatser för tillsyn av kyrkogårdar. Insatserna gällde samtliga anordningar på kyrkogårdarna, inklusive träden. Men det har inte genomförts kontroller på enskilda träd eller trädgrupper och det finns inga planer på att göra det heller. Man försöker arbeta för bevarandet av kultur och natur på kyrkogårdar och tar allmän hänsyn. Det finns inte en särskild ansvarig person på kulturmiljöenheten som hantera trädfrågor. Däremot har miljöavdelningen en ansvarig, inklusive en grupp som har inventerat träd. Rödlistade arter handskas av miljöavdelningen. (Öberg 2011; *E-postkorrespondens*)

5.6 Kyrkogårdsförvaltningar

5.6.1 Visby domkyrkoförsamling

Johan Arvidsson, kyrkogårdsingenjör i Visby domkyrkoförsamlingen har bland annat jobbat mycket med skötsel- och trädplaner. Han berättar att Naturvårdsverket har meddelat att åtgärdsprogrammet enbart är vägledande och inte tvingande. Men ifall tjänstmän på Länsstyrelser använder sig utav åtgärdsprogrammet i sina beslut och tillstånd blir åtgärdsprogrammet indirekt bindande för församlingar och kyrkogårdsförvaltningar.

Det finns skyddsvärda träd på nästintill samtliga kyrkogårdar. Enligt åtgärdsprogrammet är alla träd som är äldre än 140 år särskilt skyddsvärda. I södra och mellersta Sverige har de flesta kyrkogårdsträden uppnådd denna ålder, särskilt på landortskyrkogårdar. (Arvidsson 2011; *E-postkorrespondens*)

Gotlands kyrkogårdsträd är ofta hamlade, vilket gör de särskilt skyddsvärda. (Arvidsson 2011; *E-postkorrespondens*)



Bild 2: Källunge kyrkogård. Särskilt skyddsvärt träd. Fotograf: Johan Arvidsson



Bild 3: Hörsne kyrkogård. Man ville här få avverka och ersätta de hamlade träden, men fick avslag. Fortsatt hamlning är initierad av Länsstyrelsen. Fotograf: Johan Arvidsson.

5.6.1 Ljungby kyrkogårdsförvaltning

Josefine Pettersson är kyrkogårdschef för Ljungbys kyrkogårdsförvaltning. Enligt henne är svaret på ifall det finns en konflikt mellan bevarandet av träden och riskfaktorer både ja och nej. Hon har nyss ansökt hos Länsstyrelsen om nedtagning av träd i trädkransen till en av hennes kyrkogårdar och väntar på besked. Träden är inte solitärer utan klassas in under biotopskyddet för alléer. (Pettersson 2011; *E-postkorrespondens*)

De skyddsvärda träden på kyrkogården vårdas här genom att man utför okulära kontroller tillsammans med en arborist. I den mån man anser att det behövs, avlastas trädens kronor genom borttagning av grenar. Det finns enligt henne omkring ett tiotal särskilt skyddsvärda träd på de tio kyrkogårdarna. Man vet inte om det förekommer några rödlistade arter. Information angående skötsel av träden finns muntligen med personal i nuläget (Pettersson 2011; *E-postkorrespondens*).

5.6.2 Jönköping

Enligt Lennart Angselius, som både har erfarenhet i trädfrågan på kommunal nivå samt på kyrkogårdar, kommer det alltid finnas konflikter angående träd.

Samtliga kyrkogårdar i Jönköping står under kulturminneslagen. Kyrkogårdsförvaltningen vill aldrig avverka ett träd i onödan. Enbart när träd utgör en säkerhetsrisk eller är sjuka måste man fundera på att ta ner träden. Medborgare och kunder är de som ska prioriteras i första hand och därför är säkerhetsbiten och det estetiska av vikt. (Angselius 2011; *Intervju*)

När det gäller alléer tycker han att man inte ska byta ut enskilda trädindivider. I sådana fall är det bättre att ta ner hela trädraden på en gång. På det sättet bevaras karaktären och träden kan åldras tillsammans. (Angselius 2011; *Intervju*)

När ett träd bedöms att utgöra en risk borrar man i det och kollar om det är ruttet och ihåligt inuti. Efter det tar man beslut om hur trädet ska hanteras. Därefter för man en dialog med Länsstyrelsen. Sedan justerar man de anmärkningarna som man har fått på sitt förslag och skickar därefter in den aktuella ansökan. Då blir det mycket lättare att få godkännandet direkt och man undviker problem. Hans tips till andra kyrkogårdsförvaltningar som inte blir nöjda med besluten är att överklaga. (Angselius 2011; *Intervju*)

Tidigare har man genomfört inventeringar, men det är ett tag sedan nu. Nu går man igenom kyrkogårdarna bit för bit. Kulturhistoriska inventeringar har genomförts på samtliga kyrkogårdar och i dessa nämns även träden. För vissa kyrkogårdar finns det träd- och skötselplaner, men inte för alla. Man vet inte vilka rödlistade arter som förekommer på kyrkogårdarna, med undantag av en rödlistad lav på en av kyrkogårdarna. (Angselius 2011; *Intervju*)

Lennart Angselius tycker att det är viktigt att värna om den biologiska mångfalden, men man måste främst värna om kulturarvet som finns på kyrkogårdar. Det finns dock gigantiska skillnader i landet hur Länsstyrelser beslutar i sådana ärenden. I vissa län får man i stort sett göra vad man vill medan man på andra ställen nästan inte får göra någonting alls. (Angselius 2011; *Intervju*)

Sedan måste de olika enheterna på en och samma Länsstyrelse tala samma språk angående liknande ärenden. Och det är viktigt att föra en personlig dialog. Om man träffas istället och diskuterar igenom ärenden och åker ut till problemträdet, så får man en helt annan förståelse. (Angselius 2011; *Intervju*)

Här i Jönköping fungerar samarbetet mellan kyrkogårdsförvaltningen och Länsstyrelsen bra. Man har en god relation med personliga möten där man uppdaterar varandra. Ibland träffas man på plats där problemet finns och berättar om åtgärdsplaner och hur man tänker från båda hållen. Länsstyrelsen litar på kyrkogårdsförvaltningen. Deras första prioritering angående träden är bevarandet av kulturmiljön och det tycker man att kyrkogårdsförvaltningen jobbar för. Han tror att Länsstyrelsen har lärt sig mycket under åren, bland annat från just kyrkogårdsförvaltningen. (Angselius 2011; *Intervju*)

Naturvårdsverket måste inse att träd på kyrkogårdar inte kan hanteras på samma sätt som träd som växer på andra ställen. Här måste man beakta helheten som både består av de estetiska, biologiska samt säkerhetsaspekterna. Åtgärdsprogrammet anser han vara problematiskt eftersom det enbart fokuserar på naturvärden. Det blir orealistiskt för en verksamhet som har andra syften att uppfylla än bara biologisk mångfald. Vegetationen måste fungera på kyrkogårdar. Ett grundläggande fel är att man pratar mycket om vad som ska ske just nu, att träden måste stå kvar ett litet tag till. Men vad kommer hända i framtiden? ”*Vi kan ju inte stanna på året 1859.*” En kyrkogård går igenom många olika epoker.

Istället för att bevara varje träd, tänker man i Jönköping mer på vikten av att plantera nya träd som ersätter de fällda. (Angselius 2011; *Intervju*)

Det måste finnas en succession på kyrkogårdar, annars blir det likt ett kalhygge när träden blir döende och tvingas att tas ner. Gamla träd har en lång leveranstid och det krävs långsiktigt planeringsarbete. För att kunna behålla karaktären måste man successivt plantera in nya träd. Sådana åsikter kunde man fått med i åtgärdsprogrammet ifall Naturvårdsverket hade hört av sig till kyrkogårdsbranschen under programmets utformning anser Lennart Angselius. Kyrkogårdsförvaltning har utbildat sig genom olika trädutbildningar, och interna utbildningar genom åren. Här förstår man helt enkelt helhetsproblematiken. (Angselius 2011; *Intervju*)

5.6.3 Lunds Norra kyrkogård

På Lunds Norra kyrkogård finns det många gamla träd (~ från år 1890). Många av dessa utgörs av lindar. Dessutom förekommer det en del ekar som är runt 120 år gamla. Det görs inventeringar, så att man vet vilka träd som finns. Varje år vidtages underhållsbeskrivning på en tredjedel av trädbeståndet. Det existerar redan en del trädplaner för de olika kyrkogårdarna. (Borgström 2011; *Intervju*)

Gravgrävningar kan medföra risker för rötter. Därför för man ofta en diskussion med anhöriga innan en gravsättning om det problemet. Flertalet anhöriga är förstående och väljer en annan plats. (Borgström 2011; *Intervju*)

Man vet inte vilka rödlistade arter som förekommer på kyrkogården och man kan enligt Lars Borgström inte heller ta alltför mycket hänsyn till dessa. Kyrkogården är till för besökare och därför är det estetiska och säkerheten viktigast. Det finns en helhetsbild som måste beaktas. (Borgström 2011; *Intervju*)

När man tar ner träden så återplanterar man nya, helst av samma slag. Detta går inte när man tänker på alm och ask eftersom de så lätt blir angripna av sjukdomar, exempelvis almsjukdom och askskottsjuka. Då undersöker man om det finns arter med liknande utseende och egenskaper. Alléer utgör enligt Lars Borgström problem eftersom det lätt kan bli för mörkt. Norra kyrkogården har sina flesta träd i form av alléer. Östra kyrkogården har en beskuren trädkrans med äldre träd. Kyrkogårdsförvaltningens mål är att behålla anläggningens status och utseende, men det måste förnyas ibland. (Borgström 2011; *Intervju*)

Länsstyrelsen tar mest hänsyn till naturvårds- och kulturmiljöintresse än något annat. När enstaka träd tas ner ansöker man inte om tillstånd. Åtgärdsprogrammet hade han inte sett innan, men han skulle kolla på det nu. (Borgstörn 2011; *Intervju*)

5.6.4 Göteborgs Östra kyrkogård

På Göteborgs kyrkogårdar förekommer alla trädsorter som ger bra förutsättningar för insekter, lavar och mossor. Sammanlagd finns det runt 10 000 träd på Göteborgs kyrkogårdar. Ifall det är så pass farligt att träd är på väg att välta så tas dessa träd ner. (Nässén 2011; *Intervju*)

Enligt Elise Nässén har det inte funnits någon konflikt än eftersom man inte har funderat på bevarandet av träd innan. Idag finns det exempelvis inte en enda högstubbe. Dels för att man hittills har tyckt att det är fult och dels för att man har ansett att den typen av biologi inte hör hemma här. Nu har man däremot börjat tänka på sådana alternativ. Man har till exempel pratat om att skära ut torra grenar högt upp i ett träd och sedan förankra död ved på trädet. Men än så länge har man enbart diskuterat om dessa ämnen och inte verkställt något. Cheferna här verkar tycka att det är intressant med den biologiska aspekten. En av de tre cheferna har även en ”grön” utbildning. Biologin har börjat få ta mer plats, det pratas mer om det nu än för bara fem år sedan. (Nässén 2011; *Intervju*)

Sedan år 2007 håller man för fullt på att inventera samtliga träd. Man vill skapa en rutin att man vart femte år tittar på de friska träden. De sjuka träden ska inventeras två/tre gånger per år. Även om det förekommer en sjukdomsbild måste träd inte automatiskt fällas. I de fallen det är möjligt noteras bara trädets sjukdomsbild och så håller man extra koll. (Nässén 2011; *Intervju*)

Inventeringarna som görs nu ska kunna användas av lagledarna som jobbar på kyrkogårdarna. Det är de som måste veta hur det står till med träden, hur de ska beskäras, när de ska beskäras, om det finns några sjukdomar i träden, om de ska tas ner, om det ska planteras nytt, och så vidare. Det nya tekniska systemet ska göra det möjligt att kunna spara en backup av inventeringarna, som förutsätter att man kan gå tillbaka till olika tidpunkter för att underlätta arbetet på kyrkogårdarna i framtiden. Sedan finns det så kallade ”Bevarande- och utvecklingsplaner” för många av kyrkogårdarna som sammanställs av inhyrda konsulter. Här står det

bland annat förslag om trädkransar och den gröna miljön. Även trädplaner ingår här. (Nässén 2011; *Intervju*)

Idag finns det ett k-märkt träd, den *1000-åriga linden*, på Torslandas kyrkogård. Enligt henne skulle det hjälpa att k-märka vissa av de särskilt skyddsvärda träden. Ett sådant märke får människor att förstå att trädet är viktigt och speciellt. Ett annat förslag är att sätta ett ekonomiskt värde på träden och hur mycket bevarandet kostar. På så sätt blir det lättare att rättfärdiga dyra åtgärder. Pengar är ett språk som de flesta förstår. (Nässén 2011; *Intervju*)

Man vet inte vilka rödlistade arter som existerar på kyrkogårdarna. Däremot vet man att det har funnits minst tre olika falddermössarter på Stampens kyrkogård. (Nässén 2011; *Intervju*)

Det finns kommunikation med Länsstyrelsen, men Elise Nässén önskade ibland att det vore mer. Ifall Länsstyrelsen skulle åka ut oftare till kyrkogårdarna kunde man få fler svar på frågor rörande säkerhet och träd. Det finns så många olika åsikter: Biologer tycker att träden ska toppkapas, Länsstyrelsen tycker konserveringen av karaktären är det viktigaste. Andra vill ha friska, hela träd vars naturliga arkitektur kan bevaras för framtiden. Hur ska man göra? Det skulle underlätta om någon på Länsstyrelsen faktiskt kan berätta hur farligt trädet är och vad som behöver göras just för det trädet. För det sista en kyrkogårdsförvaltning vill ha är att folk blir skadade av träden. Samarbetet fungerar annars, hon säger: *"Vi lär oss av varandra hela tiden!"*. (Nässén 2011; *Intervju*)

Länsstyrelsen är intresserad av de gamla träden, speciellt när det gäller den kulturhistoriska karaktären. Det kan enligt Länsstyrelsen i många fall vara viktigare att man ersätter de avverkade träden med rätt trädslag, än att man faktiskt bevarar de ursprungliga. Riksantikvarieämbetet (RAÄ) är mer intresserad av vad man gör konkret. Här kan kyrkogårdsförvaltningar även söka bidrag ifall det gäller projekt som man känner att man annars inte har råd med. (Nässén 2011; *Intervju*)

Elise Nässén tycker att åtgärdsprogrammet inte är till någon större hjälp. Det går inte riktigt ihop med begravningslagen. Exempelvis kan man inte stängsla in träd. Gravplatsen ägs av privatpersoner, inte av förvaltningen. Och alléer går inte heller att stängsla in. Finansiering och prioritering nämns inte heller och tidsplaneringen är i många fall alltför optimistisk. Problemet är att

åtgärdsprogrammet enbart behandlar de biologiska värdena. (Nässén 2011; *Intervju*)

När åtgärdsprogrammet skickades ut år 2004 ägde det samtidigt rum en kyrkogårdskurs tillsammans med Movium från SLU. Man bjöd in Naturvårdsverket men ingen representant därifrån dök upp. Dessutom beställde man åtgärdsprogram till samtliga deltagare, dessa kom heller aldrig fram. Alla som deltog i kursen var överens om att åtgärdsprogrammet inte går att använda i praktiken på just kyrkogårdar. Som kommentar säger hon att det är viktigt att de olika världarna möts ibland så att de olika åsikterna kan blandas. Det är så man lär sig av varandra. (Nässén 2011; *Intervju*)

Elise Nässén tycker det är bra att reglerna inte är för strikta om vad man får och inte får göra. Det är viktigt att man kan diskutera olika åtgärder och att man kan anpassa sig till de olika förutsättningarna. Om människor känner sig otrygga på en kyrkogård måste man kunna åtgärda det. Detta medför att vissa åtgärder måste vidtas oberoende vad Länsstyrelsen tycker. (Nässén 2011; *Intervju*)

5.7 Samarbetsprojekt

Ett positivt exempel av hur ett samarbete kan tas fram är ett just nu pågående projektet som utvecklar en standardiserad inventeringsmanual. Olika myndigheter, förvaltningar och kommuner bjöds in för att diskutera vilka punkter som ska finnas med och hur manualen ska utformas. (Östberg 2010). Det kommer göra det möjligt att olika kyrkogårdsförvaltningar kan jämföra sig med varandra och skapa ett mer enhetligt förfarande av inventeringar.

Ett annat exempel på hur man kan förbättra ett samarbete mellan två instanser är *Uppdrag 70*. År 2010 fick Riksantikvarieämbetet och Länsstyrelserna ett regleringsbrev om att de skulle utforma ett program för förstärkning av kulturmiljöarbetet genom samordnat och fördjupat arbetssätt. Det som föreslås i detta program är att det ska finnas en samverkansmodell. För att samla Länsstyrelsernas kompetens har man föreslagit att ta fram fyra pilotregioner. (Riksantikvarieämbetet 2010).

6 Bestämmelser, lagar och riktlinjer

Ingen av lagarna handlar om specifikt särskilt skyddsvärda träd, men i många lagtexter kan man tolka in träden som delar av det som ska skyddas och/eller ska bevaras. Det finns vissa krav som måste beaktas från kyrkogårdsförvaltningens sida:

- *Genuina kulturmiljöers karaktär får inte förstöras under inverkan av tillfälliga behov och önskemål. Ändring eller utvidgning av äldre kyrkogårdar måste ske med stor aktsamhet gentemot befintliga miljövärden.*
- *En avvaktande hållning bör intas till oprövade förändringar i begravningsväsendet.*
- *Stor hänsyn skall tas till lokala traditioner i fråga om seder och bruk, växtlighet, material i byggnader och gravvårdar m m.*
- *Hög funktionell och estetiska kvalitet skall krävas vid planering och utförande av såväl helhetsmiljön som närmiljön.*

(Hoberg et al. 1991)

Jag anser att dessa punkter berör de särskilt skyddsvärda träden. Detta betyder att varje församling har ett ansvar att bevara och ta hand om sina värdefulla träd. (Hoberg et al. 1991)

Det är Länsstyrelsens ansvar att informera, bevara och vårda de olika regionala kulturmiljöerna. I detta ingår kyrkor och kyrkogårdar. Ifall kulturmiljöer behöver bidrag till vård kan Länsstyrelsen bevilja detta. De lagtexter som Länsstyrelsen främst tar hjälp av är miljöbalken och kulturminneslagen. (Länsstyrelsernas hemsida 2010)

6.1.1 Tolkningsföretråde

Det finns inte någon lag som står över en annan. Man får istället lösa det hela genom kompromisser i de olika enskilda situationerna. Trots att Arbetsmiljölagen väger tungt kan man inte riva ner viktiga träd hur som helst. (Svarstjänsten Arbetsmiljöverket 2011; *E-postkorrespondens*)

6.1.2 Begravningslagen

Begravningslagen inbegriper självfallet kyrkogårdar (Begravningslag; 1 kap 1 §). Det beskrivs tydligt att kyrkogårdar ska befinna sig i ett värdigt och ordnat skick (Begravningslag, 2 kap 2 §). Detta innefattar allt på kyrkogården och därmed även

träd. Tolkning ger här utrymme till att kyrkogården ska erbjuda en estetisk helhet, vilket kan ge tillåtelse till avverkning av träd.

I 7 kap beskrivs gravrätten. Här förklaras hur stora rättigheter gravrättsinnehavaren har. Det är bland annat innehavarens vilja som bestämmer utseendet av gravplatsens ordnande och utsmyckning (Begravningslag; 7 kap 26 §). Däremot kan upplåtaren sätta begränsningar, för att bevara ”en god gravkultur”. I 27 § står det skrivet att det är upplåtarens uppgift att utföra prövningen om gravanordningen kan utföras på det önskade sättet (Begravningslag; 7 kap 27 §). Det här borde kunna reglera gravsättning som önskas göras nära ett skyddsvärt träd.

Ifall upplåtaren vill göra ändringar på en gravplats får detta enbart genomföras ifall gravrättsinnehavaren tillåter det. Undantag gäller ifall det måste göras på grund av exempelvis arbetsskydd (Begravningslag; 7 kap 30 §). Så ifall ett träd står vid en gravplats och gravrättsinnehavaren vill behålla det, men det utgör en risk, har upplåtaren rätt att avverka trädet. I 7 kap 31 § beskrivs vidare att möjliga skador måste förhindras och att upplåtaren har rätt till att omedelbart genomföra essentiella ändringar.

Kulturhistoriska värden nämns även i denna lag (Begravningslag; 7 kap 37 §). Om en gravanordning är av ett kulturhistoriskt värde och kommit i upplåtarens ägo ska denna bevara värdet för framtiden. Ifall det inte är möjligt att bevara värdet på den platsen ska den omdirigeras till en annan så att den bevaras enligt föreskrifter (Begravningslag; 7 kap 37 §). Ifall det rör sig om ett kulturhistoriskt värdefullt träd kan detta tolkas till att det, om möjligt, ska bevaras eller att ett nytt träd ska planteras på annan plats.

6.1.3 Kulturminneslagen

Det är lagen om kulturminnen som omfattar träden på en kyrkogård (Eriksson 2011). I kulturminneslagen nämns specifikt kyrkobyggnader och kyrkotomter. Lagen nämns i olika texter som anledning till att bevara de skyddsvärda träden eftersom de utgör det speciella kulturlandskapet.

Ifall en kyrkogård har blivit grundad före år 1940 räknas området som kulturminne, 4 kap 3 §, och får genom kulturminneslagen så kallad generell skydd (Carlsson & Hultengren 2009). Dessutom kan riksantikvarieämbetet besluta

om att en kyrkogård ska innefattas av samma skydd trots att den är anlagd senare (Hoberg et al. 1991). På grund av detta krävs tillståndplikt på många kyrkogårdar innan träd får avverkas. En sådan prövning ska genomföras av Länsstyrelsens kulturmiljöenhet som ofta har samråd med miljöenheten (Hultenberg & Höjer 2004). Det är alltid Länsstyrelsen som lämnar tillstånd angående ändringar av kyrkor samt är ansvariga för underhåll av inventarier och vård (Carlsson & Hultengren 2009). När det enbart gäller vård av träden måste man inte fråga Länsstyrelsen om råd. Men eftersom det kan vara svårt att känna till vad som är det bästa borde man fråga om råd innan det genomförs stora ingrepp. På så sätt försäkras man sig om att kulturhistoriska värden inte förstörs i onödan (Hoberg et al. 1991).

I 4 kap 2 § beskrivs att kyrkotomter ska underhållas och tas hand om *”så att deras kulturhistoriska värden inte minskas och deras utseende och karaktär inte förvanskas”*. Detta betyder att träden måste vårdas så att de mår så bra som möjligt. Men även ersättning av ett träd, med helst liknande trädslag, är essentiellt. I 4 kap 3-13 §§ står det även att ingenting får avsevärt förändras om man inte erhållit tillstånd från Länsstyrelsen.

Vården av kyrkogården ska enligt 4 kap 11 § genomföras på ett sätt som respekterar vårt kulturarv så att *”kulturhistoriska värden inte minskas eller förvanskas”*. Ansvar av församlingen beskrivs i 4 kap 15a §. *”Svenska kyrkan och dess organisatoriska delar”* har ansvaret att förbereda vad *”som under höjd beredskap behövs för vård och underhåll av de kyrkliga kulturminnena”*.

I denna lagtext står det även nämnt att Svenska kyrkan har rätt till ersättning till vård och underhåll av kulturminnena på kyrkogården. Dessa kostnader ska vara motiverade och ska erhållas av staten. Fördelningen av denna ersättning till de olika stiftet ska genomföras av Svenska kyrkan. Stiftet bestämmer sedan fördelningen till sina olika områden. (Kulturminneslag; 4 kap 16 §)

6.1.4 Miljöbalken

Miljöbalken (MB) trädde i kraft den 1 januari 1999. I 1 kap 1 § nämns hur MB ska tillämpas:

1. människors hälsa och miljön skyddas mot skador och olägenheter oavsett om dessa orsakas av föroreningar eller annan påverkan,
2. värdefulla natur- och kulturmiljöer skyddas och vårdas,

3. *den biologiska mångfalden bevaras,*
4. *mark, vatten och fysisk miljö i övrigt används så att en från ekologisk, social, kulturell och samhällsekonomisk synpunkt långsiktigt god hushållning tryggas, och*
5. *återanvändning och återvinning liksom annan hushållning med material, råvaror och energi främjas så att ett kretslopp uppnås.*

I 1 kap 3 § står det dock att arbetsmiljölagen ska tillämpas när det gäller säkerhetsfrågor angående arbetsplatser.

De allmänna hänsynsreglerna, 2 kap, beskriver att verksamheter ska ta hänsyn till miljö och människor. 2 kap 6 § säger att valet av verksamhetens plats ska genomföras på ett ställe där det får minsta möjliga påverkan för miljön och människans hälsa (Miljöbalken; 2 kap 6 §). Om man tillämpar på kyrkogårdar kan det tolkas som att ifall nya gravplatser ska anläggas, borde det sker där man inte skadar livsmiljön för rödlistade arter.

Enligt 2 kap 8 § har en verksamhet en skyldighet att åtgärda en olägenhet eller skada i miljön. Enligt mig är återplantering en sådan åtgärd.

5 kap i MB beskriver hur och var åtgärdsprogram får användas. Det ska användas på så sätt att det möjliggör uppföljningen av miljökvalitetsnormerna (Miljöbalken; 5 kap 6 §). När ett åtgärdsprogram är fastställt ska den ansvariga myndigheten se till att nödvändiga åtgärder genomförs så att målen uppnås (Miljöbalken; 5 kap 8 §).

I 7 kap 11 § står det om biotopskyddsområde som ger lagligt skydd åt samtliga lövträdsalléer. Här beskrivs det att det inte får genomföras sådan verksamhet som kan skada området. Ifall sådana åtgärder ändå ska genomföras, så ska man fråga om ”*dispens från förbudet*”. Ifall det inte är ett område som ägs av kommunen, ska en myndighet som är utsedd av regeringen utföra behövliga åtgärder. Innan sådana åtgärder utförs ska ägaren underrättas att dessa ska ske. (Miljöbalken; 7 kap 11 §)

8 kap tar upp *Särskilda bestämmelser om skydd för djur- och växtarter*. Detta kapitel är intressant eftersom i 1-2 §§ beskrivs möjligheten att förbjuda verksamhet som kan förstöra och hota en arts tillstånd ifall det finns åtgärder för bevarandet av denna art (Miljöbalken; 8 kap 1-2 §§). Jag tolkar detta som att det enligt MB kan vara olagligt att avlägsna ett träd som utgör en biotop för sådana arter.

Det som jag tycker är tänkvärt är att MB faktiskt skulle kunna appliceras i större utsträckning på kyrkogårdar. Länsstyrelsen har full rätt att genomföra undersökningar enligt MB. De får, enligt mig, hänvisa till åtgärdsprogrammet i sina beslut, eftersom det bygger på lagtexter utifrån MB. Självklart får man komma ihåg att det finns andra lagtexter som måste tas hänsyn till.

6.1.5 Artskyddsförordningen

1999 infördes Artskyddsförordningen. Den har dels fått sina bestämmelser ifrån EU:s två naturvårdsdirektiv samt ifrån de svenska fridlysningsreglerna som har existerat i den gamla naturvårdslagen (Naturresursavdelningen; Naturvårdsverket 2009). Artskyddsförordningens 1 § förklarar att förordningen gäller med stöd av Miljöbalken, 8 kap (Artskyddsförordningen; 1§). Genom denna förordning integreras *EU:s fågeldirektiv och habitatdirektiv* i den svenska lagstiftningen (Naturvårdsverket 2009). I 4, 5, 6, 7 och 8 §§ beskrivs vilka arter som är fridlysta. När det gäller de vilt levande fåglar samt de vilda djurarter som är markerade med *N* eller *n* i förordningens *bilaga 1* är det enligt 4 § förbjudet att:

1. *”avsiktligt fånga eller döda djur,*
 2. *avsiktligt störa djur, särskilt under djurens parnings-, uppfödning-, övervintrings- och flyttperioder,*
 3. *avsiktligt förstöra eller samla in ägg i naturen, och*
 4. *skada eller förstöra djurens fortplantningsområden eller viloplats.*
- Förbudet gäller alla levnadsstadier hos djuren.”*

Enligt 5 § är det förbjudet att fånga eller döda vilda djurarter, markerade i *bilaga 1* med *N*, *n* eller *F*, på ett oselektivt sätt. Samma gäller ifall dödandet eller fångsten kan hota populationens existens eller utgöra en risk för allvarliga störningar för arten. Fåglar och däggdjur inkluderas inte i denna paragraf utan skyddas av jaktlagen (1987:259) samt jaktförordningen (1987:905). (Artskyddsförordningen; 5 §)

Ryggradslösa djur, groddjur samt kräldjur som enligt förordningens *bilaga 2* är fridlysta får enligt 6 § inte samlas in, skadas, fångas eller dödas. Deras bon, rom, ägg eller larver får inte skadas eller tas bort (Artskyddsförordningen; 6 §). Vidare beskrivs i 7 § växtarterna som är listade med *N* i förordningens *bilaga 1*. Dessa får inte plockas, dras upp med rötter, skäras av, samlas in eller förstöras i sina naturliga livsmiljö (Artskyddsförordningen; 7 §).

Alger, kärlväxter, lavar, mossor och svampar som ingår i *bilaga 2* beskrivs i 8 §. Frön eller andra delar av växten får inte skadas eller tas bort. Dessutom får man inte eliminera, skada, gräva upp eller plocka dessa växter. (Artskyddsförordningen; 8 §)

Länsstyrelsen får enligt 4, 5 och 7 §§ ge i vissa fall dispens från förbud (Artskyddsförordningen 14 §). Detta gäller i de fallen där det inte existerar en bättre lösning samt i de fallen där bevarandestatusen inte hotas. 14c § är även av betydelse för denna rapport: *”av hänsyn till allmän hälsa och säkerhet eller av andra tvingande skäl som har ett allt överskuggande allmänintresse”* får dispens åberopas (Artskyddsförordningen; 14 §). Paragraf 15 beskriver dispensmöjlighet av 6, 8 §§ i de fallen det inte existerar en annan passande lösning. Även i det här fallet får dispens enbart utfärdas ifall bevarandestatusen av arten säkerställs. (Artskyddsförordningen; 15 §)

6.1.6 Sveriges miljökvalitetsmål

De 16 miljökvalitetsmålen ska sedan år 1999 användas som hjälpmedel för Sveriges miljöarbete (Miljödepartementet 2010). Målen beskriver vilken miljökvalitet Sverige ska sträva efter. Genom dessa har man skapat en gemensam målbild för olika aktörer som arbetar med frågor som berör miljön (Miljödepartementet 2010). Målen ska vara uppfyllda inom en generation, vilket betyder år 2020 (Naturvårdsverket, Miljömålsportalen 2011).

Det 16 miljökvalitetsmålet *”Ett rikt växt- och djurliv”* handlar om biologisk mångfald vilket är det mål som är mest relevant angående konflikten. Bland annat nämns i målet att *”människor har tillgång till natur- och kulturmiljöer med ett rikt växt- och djurliv, så att det bidrar till en god folkhälsa”*. Det står även att områden som utgör naturtyper som håller på att minska drastiskt ska förbättras och underhållas så att biologiska mångfalden essentiellt förbättras. (Naturvårdsverket, Miljömålsportalen 2011). Om man ska sammanfatta målet med avseendet på min problematik så är det av vikt att den biologiska mångfalden på kyrkogårdar gynnas. Kyrkogården är av speciell naturtyp och det finns därmed ett ansvar att förvalta dessa ekosystem. Det är här viktigt att reflektera över hur en gynnsam bevarandestatus kan bibehållas för de sällsynta arterna och hur man på bästa sätt kan försöka att bevara deras livsmiljöer. I boken *Kyrkogården – en Noas*

ark nämns ett exempel: på Ornunga gamla kyrka i Vårgårda kommun sparades en planka av en gammalklockstapel för att bevara varglaven (*Letharia vulpina*) (Carlsson & Hultengren 2009). Ett möjligt alternativ för träden är att spara högstubbar.

6.1.7 Arbetsmiljölagen

Arbetsmiljölagens syfte är att motverka en osäker arbetsplats, vilket ett riskträd kan orsaka. I 2 kap 1-2 §§ beskrivs det att ett arbete ska inte utgöra fysiska skador och att miljön som arbetet utförs i ska vara ofarlig. I 2 kap 4 § beskrivs det att det ska genomföras ”*betryggande skyddsåtgärder*” mot bland annat fall och ras. Vidare beskrivs i 3 kap 2 § att arbetsgivaren ska implementera de åtgärder som behövs för att förhindra olycksfall/ohälsa av personal. Under samma paragraf föreskrivs vidare att det som orsaker en risk ska ersättas eller ändras, så att risken försvinner (Arbetsmiljölag; 3 kap 2 §). Detta betyder att kyrkogårdsförvaltningen, enligt denna lag, är skyldig att förebygga risker på kyrkogårdar. Denna lagtext gör det fullt legitimt och nödvändigt att fälla träd som utgör en fara för personal.

Vidare beskrivs i lagtexten att arbetsgivaren ska kontrollera, leda, planera och undersöka möjliga risker i sin verksamhet och genomföra de essentiella åtgärder som krävs för att förebygga problemen (Arbetsmiljölag; 3 kap 2a §). Jag tolkar det som att olika handlingsplaner som nämns i paragrafen, borde i kyrkogårdsverksamheten vara olika åtgärds- eller trädplaner.

En arbetsgivare har enligt 3 kap 4 § informationsskyldighet gentemot sina anställda. Dessutom ska hen vara med och utforma en trygg arbetsplats och förebygga olyckor. Det beskrivs även att omedelbara och allvarliga risker ska förebyggas med en gång (Arbetsmiljölag; 3 kap 4 §).

I 3 kap 7e § beskrivs ansvaret för koordineringen för ovan beskrivna problem. Det berör framför allt förebyggandet av risker, tidsplanering, inrättning av skyddsanordningar och underhåll (Arbetsmiljölag; 3 kap 7 §).

I denna lag beskrivs tydligt att en arbetsplats ska vara säker och fri från faror. Det är arbetsgivarens ansvar att se till att så är fallet. Med hänvisning till denna lag är det av stor vikt att motverka alla sorters risker som ett träd kan utgöra. En sak som dock bör tilläggas är att förebygga en risk inte automatisk måste innebära avverkning av trädet, utan att det likaväl kan vara en säkerhetsbeskrivning.

7 Konflikten inom andra områden

7.1.1 Lunds kommun

Till en kommunal park har allmänheten tillträde och här finns ett flertal särskilt skyddsvärda träd som kan utgöra en säkerhetsrisk för besökare.

Åtgärdsprogram för särskilt skyddsvärda träd i kulturlandskapet används inte specifikt av kommunen. Men Lunds kommun har jobbat mycket med värdefulla träd. De har sedan 2002 bland annat skyddat runt 700 *evighetsträd* genom avtal med markägare och på sin egen mark (Blomberg 2011; *E-postkorrespondens*). *Evighetsträd* är träd som inte fälls tidigt och därmed får stå kvar så länge de förmår. Efter deras död får dessa träd ofta stå kvar för att nyttjas av olika organismer. De 700 evighetsträd som står i Lund är märkta med en skylt på stammen, samt att ägaren har fått ett bevis på avtalet. (Lunds kommun 2010)

De träd som ägs av kommunen växer främst i parker och många olika aspekter måste tas i beaktning, förutsättningar liknande de som gäller på kyrkogårdar. Samtliga äldre träd är inventerade och klassade utifrån naturvärden. Kommunen har dessutom en naturdatabas där alla uppgifter om rödlistade arter finns registrerade. (Blomberg 2011; *E-postkorrespondens*)

Om det bedöms att ett träd utgör en skaderisk för personer eller fast egendom görs det alltid en bedömning. Denna avgör ifall trädet kan beskäras i första hand. Om det inte är möjligt avgör man ifall trädet kan bli en högstubbe. Sista utvägen är att placera trädet i en faunadepå för att bevara förutsättningarna för den befintliga faunan (Blomberg 2011; *E-postkorrespondens*). Lunds kommun var först med att anlägga faunadepåer (Sörensson 2000).

7.1.2 Jönköping kommun

Träd kan i stadens miljö bidra till konflikter med privatpersoner. Exempelvis kan folk klaga över att de aldrig få se solen, att grenar växer in över deras tomtgränser, och så vidare. I dessa fall gäller jordabalken och kommunen är tvungen att antingen kapa grenar eller fälla trädet. Jönköping ligger dessutom vid Vättern vilket ger ett ökat taxeringsvärde på villorna, eftersom man har sjöutsikt, det samma gäller på andra ställen nära havet eller andra sjöar. Detta ger upphov till att folk vill ha ner träd som skymtar sjöutsikten. (Angselius 2011; *Intervju*)

Oberoende om man fäller eller inte fäller träd blir det många skrivelser i media. Det som måste komma ihåg är att alla människor inte är friluftsmänniskor och kan ha andra värderingar. Det är i dessa fall viktigt med kompromisser. Det finns runt 250 skriftliga ärenden varje år som enbart handlar om träd i kommunen. Säkerhet måste komma främst, så att det inte sker en olycka. (Angselius 2011; *Intervju*)

7.1.3 Botaniska trädgården i Göteborg

I Botaniska trädgården i Göteborg inspekteras träden minst en gång varje år av arborister. Det tas då borrprover och man undersöker om exempelvis trädets lutning ändras från år till år. Ifall träd eller större grenar bedöms utgöra en risk så tas dessa ner. Och det är även ett tips till kyrkogårdarna: anlita arborister regelbundet. Varningsskyltar kan också vara bra i förebyggande syfte, men är dock ingen garanti för att man avskriver sig ansvaret. Även om man har gjort ett stort antal insatser kan man aldrig vara säker vad gäller träd. När det finns träd och det kommer en storm så kan det alltid inträffa en olycka. (Källersjö 2011; *E-postkorrespondens*)

8 Egna slutsatser

8.1 Lösningar och kompromisser

Det finns ett antal kompromisslösningar. Delvist är det bland annat de åtgärder som beskrivs under rubriken *Vanliga åtgärder*: trädbeskärning, trädgallring, gravplatsering. Sedan är det andra metoder som exempelvis förankring av död ved i friska träd. Inventeringar är också till stor hjälp för att kunna se i vilket skick de olika träden befinner sig.

Andra kompromisslösningar är att ta ned ett träd och plantera två nya. Eller att ta ned ett träd, men istället verkligen försöka bevara ett annat särskilt skyddsvärt träd. Samarbete mellan olika kyrkogårdsförvaltningar och länsstyrelsen är ett bra verktyg för att kunna förstå värden och risker av träd bättre.

8.2 Lagtexter och föreskrifter

Det finns inga lagar som direkt står över någon annan lag. Hur lagarna används och tolkas beror på vem som tolkar eventuella rättsfall eller vem som utfärdar beslut. Man kan ta hänsyn till olika lagar för att förespråka olika hanteringsätt. Angående kyrkogårdar ska man alltid ta hänsyn till begravningslagen. Ifall det handlar om kyrkogårdar som är anlagda innan år 1940 ska även Kulturminneslagen ingå i rättslig bedömning, detsamma gäller för kyrkogårdar som har bestämts vara kulturminnesvärda. Arbetsmiljölagen gäller på samtliga svenska arbetsplatser, därmed även på kyrkogårdar, och ska därmed automatisk alltid beaktas. Det står i Miljöbalken, 1 kap 3 §, att arbetsmiljölagen ska gälla när det handlar om säkerhetsfrågor på en arbetsplats. Detta föreskriver tydligt att det är Arbetsmiljölagen som gäller när ett träd utgör en fara för personal och står därmed över Miljöbalken i sådana ärenden.

I 5 kap 8 § i Miljöbalken beskriver att man ska följa åtgärdsprogram när ett sådan finns. Detta gör åtgärdsprogrammet rättsligt bindande. Paragrafen beskriver dessutom att Länsstyrelsen är förpliktad att se till att dess mål blir uppfyllda. I Miljöbalkens 7 kap 11 § står det även att alléer är lagligt skyddade som biotopsskyddsområden. Det står ingenting om undantag när det gäller tomtmark.

Därmed står alléer enligt Miljöbalken under skydd och det är anmälningspliktigt att fälla eller förändra alléerna.

Artskyddsförordningen måste tas hänsyn till. Här beskrivs att de, i bilagorna listade särskild markerade arter inte får hotas eller skadas i sina livsmiljöer. Detta betyder att man begår ett allvarligt lagbrott ifall man eliminerar deras livsmiljö, i det här fallet de skyddsvärda träden. Självfallet är detta beroende på ifall populationen hotas av åtgärderna som planeras genomföras. För att kunna veta om fridlysta arter skadas måste existensen av arten säkerställas först. Därför är inventeringar av arter som förekommer på kyrkogårdarnas träd nödvändiga, så att inte fridlysta artbestånd skadas eller utrotas. Det är även viktigt att kontrollera i den närliggande omgivningen om identiska fridlysta artbestånd förekommer på andra träd innan ett träd avverkas. På det sättet kan man vid nödvändig avverkning försäkra sig om att populationens utbredning inte skadas allvarligt.

Det 16 miljökvalitetsmålet beskriver indirekt de speciella ekosystem som återfinns på många kyrkogårdar. Eftersom det är nationella mål som Sverige ska uppfylla fram till 2020 måste kyrkogårdsförvaltningar ta hänsyn och ansvar till dessa.

8.3 Hantering av konflikten på andra platser

I parker tar man det större hänsyn till träd än på kyrkogårdar. Däremot gäller även i parker samma sak för avverkning av träd som utgör en allvarlig risk för allmänheten. Sådana träd får inte stå kvar. I parker är det dock vanligare att man lämnar högstubbar istället för att utföra totalavverkning. Ifall trädet måste fällas, lämnar man i sådana fall värdefulla trädrester i faunadepåer. Det finns dessutom en trädmärkning som skyddar värdefulla träd.

9 Diskussion

Några konkreta lösningar på konflikten mellan de skyddsvärda träden och säkerhetsrisken kan detta examensarbete inte presentera. Insikten att man måste bedömma varje trädindivid för sig är ett faktum. Det är dessutom av största vikt att se efter var trädet befinner sig. Finns det flera träd med liknande höga naturvärden i närheten? Vilka arter förekommer? Är de rödlistade? Är de fridlysta? Det är viktigt att ha ett underlag vilka arter som existerar, så att fridlysta arter inte skadas. Både Länsstyrelsen samt verksamhetsutövaren har här ett stort ansvar. Förutsättningar på de olika kyrkogårdarna skiljer sig så pass mycket åt att det inte kan finnas en specifik regel som gäller likadant för alla. Det behövs en tolkningsfrihet. Däremot skulle det vara bra om det finns rutiner som är lätta att följa och enkla att få tillgång till. En bra lösning skulle vara ett nationellt dokument som gäller och används utav samtliga. Det får inte råda olika stränga regler i Sverige beroende på vilken Länsstyrelse som är tillståndsmyndigheten. Detta missgynnar både kyrkogårdsförvaltningarna och den biologiska mångfalden.

Min främsta slutsats är brist på kommunikation. Det finns många olika aktörer och ansvariga personer som arbetar med denna konflikt. Varje person har sina personliga åsikter, synpunkter och kunskap inom ämnet. För att denna konflikt ska kunna hanteras på ett bra sätt krävs det kommunikation sinsemellan samtliga aktörer (bland annat: kyrkogårdsförvaltningar, Naturvårdsverket, Länsstyrelsen, SLU, Movium, Riksantikvarieämbetet, arborister, biologer, naturvårdare, ideella organisationer samt kyrkogårdsbesökarna). Förståelse, kunskap och samarbete förloras om kommunikation inte sker. Ifall olika argument inte förs samman i någon form av dialog, utan enbart genom rättsliga beslut och remissvar kommer det blir svårt att komma överrens. Det är viktigt att det finns sammanträden där samtliga parter samlas och får föra fram sina åsikter. För att möjliggöra en sådan kommunikation behövs det utbildning, kongresser, informationsmaterial, besök på platser med problem angående särskilt skyddade träd, och så vidare.

Naturvårdsverket borde redan i planeringsstadiet samarbetat med kyrkogårdsvärlden angående åtgärdsprogrammet. Då kunde man undvika den negativa inställningen till åtgärdsprogrammet och istället vunnit en känsla av

samarbete. Det krävs intresse och information från personerna som förvaltar kyrkogårdar eftersom det är de som agerar i praktiken.

Information angående problematiken borde vara mer lättillgänglig. Dessutom bör det vara utformat på ett sätt som är enkelt att förstå av personer som inte är insatta i ämnet biologisk mångfald och särskilt skyddsvärda träd. De flesta personer som jag pratade med på kyrkogårdsförvaltningar visste inte vad definitionen av ett särskilt skyddsvärt träd innebär. Känner man inte till definitionen hur ska man då beskydda träden? Det går att hitta information på Naturvårdsverkets hemsida och i åtgärdsprogrammet. Däremot tror jag på att ifall information skickas ut direkt till beträffande parter upplevs det i många fall mycket mer motiverande än långa, invecklade rapporter.

Länsstyrelsens roll angående frågan är stor. Kulturmiljöenheten, som utför besluten rörande kulturminneslagen, anser i många fall att värdefulla träd kan tas ner, sålänge de ersätts med nya träd. Naturvårdsenheten däremot kommer ofta med en helt annan rekommendation, där vanligen trädet i sig självt prioriteras högst. Här behövs bättre kommunikation, samt mer specifika riktlinjer hur ett sådant ärende ska hanteras och granskas. Det blir inte trovärdigt ifall man kan få helt olika information från en och samma myndighet. Ett förslag är att ha en ansvarig naturvårdare på kulturmiljöenheten. Man borde åtminstone ha som rutin att rådslå med en ”trädexpert” som har kunskap i ämnet biologisk mångfald och rödlistade arter.

I intressanta fall borde man även ha som rutin att åka ut på plats och inspekterar trädet innan man lämnar besked. Då får man även chansen att ta vara på åsikter från beträffande kyrkogårdspersonal. Det ger möjlighet till en diskussion mellan de som har ansökt om avverkning samt de som kommer att utforma beslutet. Helst ska en oberoende sakkunig, exempelvis en aborist och/eller biolog, vara med för att kunna bedömma trädet rent biologiskt och säkerhetsmässigt. Jag förstår att detta kan verka komplicerat och dyrt, men det här kan öppna upp till en dialog, bättre samarbete och mer förståelse sinsemellan. Finansiering av de olika projekten och åtgärder är troligtvis överhuvudtaget en av de största problemen.

Kyrkogårdsförvaltningar måste bli mer öppna för nya idéer. Här finns det en praxis som har varit liknande i många år och det finns mycket kunskap om hur man kan sköta en kyrkogård på ett fungerande sett. Detta betyder dock inte att

man inte kan lära sig nya saker och förändra vissa rutiner. I Göteborg verkar man här har kommit långt. En ny generation har tagit över och man börjar prata om naturvärden och biologisk mångfald i större utsträckning. Även om dessa punkter enbart är idéer än så länge, visar detta en förändrad syn på dessa frågor. Det är det som behövs: nya idéer och funderingar över att bevarandet av naturvärden kan vara en tillgång för kyrkogården. Ett exempel för en sådan ny idé är att man låter murgröna (*Hedera helix*) växa kring en trädstam som planeras bli en högstubbe i framtiden. Detta kommer bidra till att även den döda högstubben kommer vara grön. Eftersom man måste ta till sig ny kunskap och hantera träd på ett nytt sätt kan det i början krävas extra arbetsinsatser. Samtidigt tror jag att det även kan vara inspirerande och lärorikt. Men för att kyrkogårdsförvaltningar ska bli intresserade måste Länsstyrelsen och Naturvårdsverket ställa upp och berätta om dessa saker på ett motiverande sätt.

Personal på kyrkogårdar måste dessutom få utbildning i hur ett "sjukt" träd ska hanteras. Om dessa personer inte kan se när ett träd faktiskt måste tas ner eller när det kan bevaras genom beskärning, så är detta problematiskt. Denna kunskapsbrist är den främsta orsaken till att många träd i onödan tas ner. Det är viktigt att man inser att ett ihåligt och svampangripet träd inte automatiskt utgör en säkerhetsrisk så länge man beskär det på rätt sätt. Självklart kommer det inte alltid vara möjligt att ta hänsyn till naturvärden, men det är dock önskvärt att man beaktar dessa frågor och reflekterar över sitt ansvar. Det skulle vara lämpligt att man innan en avverkning ser över vilka ekosystem som kommer att raderas ut och om det finns en möjlighet att förhindra detta. Vidare kan man innan en avverkning av en hel allé fundera över hur detta kommer påverka arters spridningsförmåga. Att hela alléer avverkas på grund av estetiska argument tycker jag personligen överhuvudtaget är oresonligt och synd. Här borde man också tänka på succession och mångfald, inte enbart på arketoniska värden. Ifall avverkning är nödvändigt ska det vara möjligt att genomföra, men det bör inte vara en praxis för hantering av alléer.

Länsstyrelser borde ta sitt ansvar att inventera särskilt skyddsvärda träd och se till att de vårdas på rätt sätt. Eftersom det är av riksintresse att bevara biologisk mångfald är detta en viktig uppgift. Det bör även genomföras inventeringar av samtliga särskilt skyddsvärda träd på kyrkogårdar. Att detta är möjligt har Skånes länsstyrelse visat när de inventerade alla särskilt skyddsvärda träd i Skånes

kulturlandskapet. Samma gäller för inventeringar av rödlistade arter, detta bör ha en hög prioritering. Kyrkogårdsförvaltningar borde delta under dessa för att lära sig redan under eller efter processen om vilka rödlistade arter som existerar. Om man inte vet vad som finns att bevara, kan man inte heller bevara det. Däremot ifall man vet att det existerar väldigt sällsynta och speciella arter är det lättare att utveckla ett intresse. Då skulle man exempelvis kunna anordna nattvandringar för allmänheten och personal för att lära sig mer om de nattaktiva insekterna under ledning av en artspecialist. Att sätta upp informationsskyltar rörande de speciella arterna som lever på kyrkogården är ett annat förslag. Detta skulle med säkerhet även förstärka besökarnas intresse. Men för att det här kan bli verklighet behövs det engagemang och personal som vill förverkliga det här i praktiken. I många fall är det just avsaknad av pengar som orsakar hinder för naturvårdsarbetet. Ifall man kan väcka allmänhetens intresse skulle man exempelvis möjligen kunna använda kollekt till naturvård.

Vilka lagar som ska gälla blir genast svårare att bedömma. Jag tycker, som miljövetare, att Miljöbalken helt rättsligt måste beaktas. Miljöbalken handlar om biologisk mångfald och bevarandet av olika arter som lever på kyrkogårdar. Träden måste kunna skyddas lagligt på grund av sina biologiska värden. Jag tror dock inte att det i detta avseende är att rekommendera att vifta med en massa lagar, utan att det ska avgöras från fall till fall vad som är bästa lösningen. Med hjälp av lagarna som finns idag och genom utökad kommunikation och vilja till kompromiss bör en fungerande praxis arbetas fram. Sunt förnuft bör gälla, samtidigt som beslut ska hänvisa till lagtexter.

Vissa texter hänvisar till biotopskyddet angående alléerna, andra påstår att biotopskyddet inte gäller eftersom det är tomtmark. Jag hittade tyvärr inte svaret angående vilket som är den sanna utsagan, men blev uppriktigt nyfiken. Enligt mitt förnuft och det jag hittade i Miljöbalken borde biotopskyddet gälla även på kyrkogårdar.

En märkning, liknande evighetsträden, borde existera på kyrkogårdar. Det kan öka respekten för träd hos både personal och besökare. Faunadepåer är en annan enkel åtgärd. Det måste inte vara en plats på kyrkogården. Kanske kan man samarbeta med kommunen eller markägare. Många biologiska värden skulle på det sättet bevaras. Att lämna högstubbar på en kyrkogård är en annan lösning som

borde tänkas på mer. Det är en enkel lösning ifall det passar in i kyrkogårdens karaktär.

Olyckshändelsen i Botaniska trädgården i Göteborg ger delvis svar på frågan vad som händer vid en olyckshändelse. Ifall en kyrkogårdsförvaltning befarar att träd utgör en risk kan varningsskyltar sättas upp. Det kan räcka med en synlig skylt vid varje in- och utgång. Jag har insett att stängsel och liknande säkerhetsanordningar i de flesta fall inte är möjliga eftersom det ofta rör sig om privatägd mark. Då kan avverkning vara den enda lösningen.

Min valda metod fungerade bra under arbetets gång. Det som jag gärna hade gjort annorlunda är intervjuerna. För att underlätta en sammanställning borde jag utformat en intervjumall som används för samtliga subjekt. Däremot tycker jag fortfarande det är viktigt att de tillfrågade får stort utrymme för egna funderingar. Tiden gjorde det inte möjligt att i någon större utsträckning prata med människor som har upplevt denna konflikt och berätta hur man vill att den ska lösas och hanteras. Det är beklagligt eftersom det är personerna som berörs som måste höras och höra varandra för att kunna komma fram till en acceptabel lösning.

Jag försökte kontakta kyrkogårdsförvaltningar i Tyskland, men fick ingen respons. Det skulle varit intressant att se hur man hanterar frågan i andra länder där trädproblematiken under en längre tid uppmärksammats. Samma sak gäller för nya beskärningstekniker av träd som används på olika platser. Dessutom hann jag inte undersöka hur konflikten hanteras i naturreservat.

Frågor som jag gärna hade fått svar på och som kan ge grund till nya rapporter är: Hur intresset kan ökas för biologisk mångfald? Hur acceptansen kan öka för gamla och skyddsvärda träd? Hur får man Naturvårdsverket att förstå att det finns andra viktiga värden och tjänster i begravningsverksamheten förutom naturvärden? Hur kan en naturvårdare få insikt i att ett träd ibland måste tas ner på en kyrkogård även då det skulle få stå kvar på annan plats?

Sammanfattningsvist vill jag åter betona vikten av kommunikation. Det finns inte bara en sida av konflikten och det kommer aldrig vara så heller. En trädindivid kommer alltid kunna betraktas som ett ekosystem med otroliga naturvärden samtidigt som ett hot mot människors säkerhet. Och det finns inga egentliga rätt och fel. Det jag hoppas på är att man börjar föra en dialog med sina meningsmotståndare istället för att påstå sig själv veta bäst. Man lär sig så mycket av att prata med varandra istället för att hota eller bestämma över någon annan.

Dessutom får absolut inte tyngden av kyrkogårdsbesökarnas åsikt glömmas bort i denna konflikt. Det är främst för dessa, ofta sörjande personer, som kyrkogårdarna är till. Och det är dessa människor som måste trivas och känna sig trygga. Det är därför av vikt att allmänhetens åsikter vägs in. Även information angående de värdefulla träden borde finnas tillgänglig för besökarna. En kyrkogård har en uppgift i vårt samhälle och ska kunna uppfylla den.

Vi har en miljö vi måste värna om. Och här ingår kyrkogården som en viktig del eftersom stadsnära naturområden blir allt färre. Vi behöver gröna områden där vi kan beundra massiva träd och där sällsynta arter får en chans att överleva, även i framtiden. Det är vi människor som har ett ansvar gentemot naturen, samtidigt som vi har ett ansvar gentemot våra medmänniskor. Ibland kan det handla om en balansgång men det finns inga problem som inte har en lösning.

10 Begrepp

<i>död ved</i>	bark och död ved på ett ruttet eller dött träd. Kan även förekomma i ett levande träd. Död ved är essentiellt för att många arter ska kunna existera.
<i>faunadepå</i>	en plats där man lägger avverkade stammar, grenar och andra trädrester för att gynna insekter.
<i>fridlysning</i>	en art som är fridlyst får varken fångas, skadas eller dödas. Det kan handla både om starkt hotade arter, samt arter som är populära att samlas in.
<i>FSK</i>	<i>Föreningen Sveriges Kyrkogårdschefer</i> , en politisk och facklig obunden yrkesideell intresseorganisation som ska arbeta för en bra kyrkogårdskultur, en effektiv organisation, förvaltning och funktionella arbetsmetoder i begravningsväsendet.
<i>hamling</i>	en beskärningsmetod som gör att träden inte växer för höga. Mot samma punkt regelbunden beskärning av grenar. Utseendet blir ”knölar” med grenutskott.
<i>högstubbe</i>	när man istället för att avverka ett träd helt, lämnar stammen för den biologiska mångfalden.
<i>IUCN</i>	” <i>International Union for Conservation of Nature</i> ”. Världens äldsta och största globala miljönätverk.
<i>klappa</i>	ett annat uttryck för hamling.
<i>kronavlastning</i>	när man beskär trädkronan så att den avlastas. Exempelvis genom att förflytta trädets tyngdpunkt.
<i>mulm</i>	det material som finns inuti håligheterna i ett träd. Vedspill och träsmul.
<i>nyckelmiljö</i>	en miljö som är essentiell för en arts överlevnad.
<i>okulär besiktning</i>	besiktning som undersöker ytliga skador (enbart genom syn).
<i>oligotrof</i>	näringsfattig.
<i>savflöde</i>	sav är den näringsrika saften som finns i ett träd, när ett träd skadas så ”blöder” trädet och detta kallas för savflöde.
<i>trädkrans</i>	träd som står runt omkring en kyrkogård.
<i>Trädportalen</i>	hemsida av ArtDatabanken där uppgifter om skyddsvärda träd står samlade.

11 Referenser

11.1 Litteratur

Ahlén I., 2006. *Handlingsprogram för skydd av fladdermusfaunan. Åtaganden enligt det europeiska fladdermusavtalet EUROBATS*. Rapport 5546. Stockholm: Naturvårdsverket.

Antonsson K., 2001. *Åtgärdsprogram för bevarande av Läderbagge (Osmoderma eremita)*. Åtgärdsprogram nr 19. Stockholm: Naturvårdsverket.

Aronsson M., Karlsson J., Slotte H., 2001. *Hamling och lövtäkt. Biologisk mångfald och variation i odlingslandskap*. Jordbruksverket, Jönköping.

Berglund I., 1994. *Kyrkogårdens meditativa rum*. Verbum Förlag AB, Stockholm. 96 pp.

Billqvist M., Blomberg P., Brunet J., Ekstrand A., Eliasson P., Gerell R., Ivarsson K., Neiman E.-L., Sjöberg S.-L., Svensson M., 2003. *Skånska Jätteträd – deras förekomst, betydelse och historia*. Naturskyddsföreningens bokförlag, Lund pp, 7-26.

Budiansky S., 1997. *Natur på människans villkor*. Bokförlaget Timbro, Göteborg pp, 242.

Carlsson Å., Hultengren S., 2009. (red.) *Kyrkogården – en Noas ark*. Naturvårdsverket, Svenska kyrkan och Naturcentrum AB. pp 56.

Dahlberg A., Stokland J. N., 2004. *Vedlevande arters krav på substrat – sammanställning och analys av 3600 arter*. Rapport 7. Skogsstyrelsen, Uppsala. pp 56.

Hammarskiöld H., Theorell A., Wästberg P., 2001. *Minnets stigar – En resa bland Svenska kyrkogårdar*. Bokförlaget Max Ström, Värnamo. pp 7.

Hoberg B., Lundberg Å., Lundqvist L., 1991. Boverket, Riksantikvarieämbetet, Svenska kyrkans kyrkogårdsdelegation. *Kyrkogårdens form och miljö – planering och vård av kyrkogårdar och deras byggnader*. Allmänna Förlaget, Borås. pp 177.

Hultengren S., 2006. *Åtgärdsprogram för bevarande av dvärgrosettlav (Hyperphyscia adglutinata)*. Rapport 5661. Naturvårdsverket, Stockholm. pp 28.

Hultengren S., Höjer O., 2004 *Åtgärdsprogram för särskilt skyddsvärda träd i kulturlandskapet*. Rapport 5411. Naturskyddsverket, Stockholm. pp 80.

Ingelög T., Gustafsson L., Samuelsson J., 1994. *Dying and dead trees – a review of their importance for biodiversity*. Swedish Threatened Species Unit (Databank för hotade arter), Uppsala, pp 57-58.

Jakobsson Å., Olsson P., 2005. *Alléhanboken*. Regionmuseet Kristianstad, Lund, pp 85-86.

Janzon L.-Å., 2011. *Fladdermöss*. Naturhistoriska riksmuseet.
[<http://www.nrm.se/sv/meny/faktaomnaturen/djur/daggdjur/fladdermoss.169.html>], hämtad 2011-06-23.

Johansson L.-O., 2010. *Kvinna dog av fallande träd*. Göteborgs Posten
[<http://www.gp.se/nyheter/goteborg/1.365232-kvinna-dog-av-fallande-trad>], hämtad 2011-05-17.

Levenskog P., 2008. *Skyddsvärda träd i Skånes kulturlandskap*. Presentation.
[http://naturvardskane.se/wp-content/uploads/2008/03/presentation_per-levenskog.pdf], hämtad 2011-05-23.

Lindhagen A., Hellberg E., 2011. Naturvårdsverket. *Åtgärdsprogram*.
[<http://www.naturvardsverket.se/sv/Start/Naturvard/Biologisk-mangfald/Artskydd/Atgardsprogram/>], hämtad 2011-04-18.

Lunds kommun, 2010. *Evighetsträd*. [<http://www.lund.se/Miljo--natur/Park-koloni-och-lekplats/Parker-i-Lund/Trad/Evighetstrad/>], hämtad 2011-05-26.

Länsstyrelse i Skåne Län, 2011. *Skyddsvärda träd*.
[http://www.lansstyrelsen.se/SKANE/SV/DJUR-OCH-NATUR/HOTADE-VAXTER-OCH-DJUR/ATGARDSARBETEN/ATGARDSPROGRAM-FOR-HOTADE-ARTER/Pages/Skyddsvarda_trad.aspx], hämtad 2011-05-23.

Länsstyrelsen i Skåne län, 2009. *Kort sammanfattning av inventeringsresultaten. 2009-12-17*. [http://www.lansstyrelsen.se/skane/SiteCollectionDocuments/sv/djur-och-natur/hotade-vaxter-och-djur/atgardsarbeten/atgardsprogram-for-hotade-arter/Sammanfattning_inventering_20091217.pdf], hämtad 2011-05-23.

Länsstyrelsen i Västmanlands län, 2011. *Alléer – Information om träd som växer i alléer*. [http://www.naturvardsverket.se/upload/04_arbete_med_naturvard/Skydd_och_skotsel_vardefull_natur/kulturlandskapet/Alleer-information-lansstyrelsen.pdf], hämtad 2011-04-29

Miljödepartementet, 2010. *Miljö kvalitetsmålen*. [<http://www.sweden.gov.se/sb/d/2055>], hämtad 2011-03-30.

Naturresursavdelningen, 2009. *Handbok för artskyddsförordningen. Del 1 – fridlysning och dispenser*. Handbok 2009:2. Naturvårdsverket, Stockholm. pp 47.
[<http://www.naturvardsverket.se/Documents/publikationer/978-91-620-0160-5.pdf>], hämtad 2011-06-23

- Naturvårdsverket, 2009. *Om artskyddsförordningen*.
[<http://swedishepa.com/sv/Artskyddsforordningen/Start/Lagtolkningar/Artskyddsforordningen/Om-artskyddsforordningen/>], hämtad 2011-06-23.
- Naturvårdsverket, 2011. *Definition. Precisering enligt prop. 200/10:155 (ersätts när regeringen beslutar om nya)*. [<http://www.miljomal.se/16-Ett-rikt-vaxt--och-djurliv/Definition/>], hämtad 2011-03-30.
- Naturvårdsverket, 2011. *Vilka fladdermöss finns i Sverige?* [<http://www.naturvardsverket.se/sv/Start/Naturvard/Jakt-rovdjur-och-vilt/Vilt/Rad-om-vilda-djur/Fladdermossen-i-Sverige/Vilka-fladermoss-finns-i-Sverige/>], hämtad 2011-04-13.
- Naturvårdsverket, 2011. *Om miljömålen*. [<http://www.miljomal.se/Undre-meny/Om-miljomalen/>], hämtad 2011-04-08.
- Naturvårdsverket, 2011. *Naturvårdsverkets roll*.
[<http://www.naturvardsverket.se/sv/Start/Om-Naturvardsverket/Ledningssystem/Naturvardsverkets-miljoarbete-2010/Naturvardsverkets-roll/>], hämtad 2011-04-08.
- Pålstam Y., 2003. *Träd i stadsmiljö – Goda exempel för fler och friskare träd i våra tätorter*. Svenska Kommunförbundet, Stockholm. pp 66.
- Ranius T., 2001. *Osmoderma eremita*. läderbagge.
[http://www.artfakta.se/Artfaktablad/Osmoderma_Eremita_101479.pdf], hämtad 2011-04-13
- Riksantikvarieämbetet, 2010. *Riksantikvarieämbetet och länstyrelsernas gemensamma uppdrag inom kulturmiljöområdet (Uppdrag 70)*.
[http://www.raa.se/cms/extern/aktuellt/regeringsuppdrag/riksantikvarieambetet_och_lanstyrelsernas_gemensamma_uppdrag.html], hämtad 2011-04-29.
- Risinger B., 2004. Huvudförfattarna Hultengren S., Höjer O., 2004. *Åtgärdsprogram för särskilt skyddsvärda träd*. Rapport 5411. Naturskyddsverket, Stockholm. pp 80.
- Sörensson M., 2000. *Sällsynta insekter i park- och kulturmiljö*. Lunds kommun. Tekniska förvaltningen, Lund. pp 10.
- Tekniska förvaltningen. Lunds kommun, 2011. *Frågor och felanmälan*.
[<http://www.lund.se/Miljo--natur/Park-koloni-och-lekplats/Fragor-och-svar/>], hämtad 2011-04-19.
- Tomasdotter Y., 2009. *Den sista vilan: Vad kännetecknar en rofylld begravningsplats?* Fakulteten för Landskapsplanering, trädgårds- och jordbruksvetenskap. Lanskapsarkitektprogrammet. SLU. [http://stud.epsilon.slu.se/142/1/tomasdotter_y_090504.pdf], hämtad 2011-06-01.

Vollbrecht K., 1992. Träden i trädkransen. Redaktör: Bucht E., *Kyrkogårdens gröna kulturarv*. Stad och Land, nr 103/1992. Malmö: Movium/inst för landskapsplanering. Sveriges lantbruksuniversitet. 144 pp.

Wetterin M., 2009. *Fridlysta växter och djur i Sverige*. Stockholm: Naturvårdsverket. [<http://www.naturvardsverket.se/Documents/publikationer/978-91-620-8369-4.pdf>], hämtad 2011-06-23

Östberg J., 2010. *Forskning – Arbete med en nationell trädinventeringsmanual*. [http://www.tradforeningen.org/index.php?option=com_content&view=article&id=41:inventering&catid=14], hämtad 2011-05-16.

11.2 Personliga meddelanden

11.2.1 E-postkorrespondens

Andersson Didrik. SveArb, 2011-04-15.

Andersson Stellan. Kyrkogårdschef, Bjärke (2011). 2011-05-06.

Arvidsson Johan. Kyrkogårdsingenjör. Visby domkyrkoförsamling, 2011-02-09, 2011-04-06, 2011-05-17.

Blomberg Per. Tekniska förvaltning, Lunds kommun, 2011-05-09.

Eriksson Anna-Gretha. Riksantikvarieämbetet, 2011-04-26.

Grönwall Eva. Kyrkogårdskonsulent på Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation, 2011-02-09.

Höjer Olle. Naturvårdsverket, 2011-05-06, 2011-05-19, 2011-05-25.

Källersjö Mari. Förvaltningschef (2011), Botaniska trädgården Göteborg, 2011-05-18.

Levenskog Per. Projektledare på Länsstyrelsen i Skåne (sep 2006- sep 2009), 201-05-27.

Malmqvist Andreas. Naturcentrum AB, 2011-05-03.

Pettersson Josefine. Kyrkogårdschef, Ljungby (2011), 2011-04-06

Sellberg Rikard. Naturvårdsenheten (2011), Länsstyrelse Södermanlandslän, 2011-05-08, 2011-05-10.

Svarstjänsten, Arbetsmiljöverket, 2011-05-03.

Öberg Alice. Kulturmiljöenheten (2011), Länsstyrelsen i Skåne län, 2011-05-09.

11.2.2 Intervjuer

Angselius Lennart; Kyrkogårdschef, kyrkogårdsförvaltning Jönköping (2011), Tekniska kontoret i Jönköping (2011). Intervju 2011-05-20.

Borgström Lars; Kyrkogårdschef, Kyrkogårdsförvaltningen Lund (2011), Intervju 2011-05-02

Nässén Elise; Landskapsingenjör, Kyrkogårdsförvaltningen Göteborg (2011),
Intervju 2011-05-13.

11.3 Lagar och författningar

SFS 1977:1160. *Arbetsmiljölagen*. Arbetsmarknadsdepartementet ARM.

SFS 2007: 845. *Artskyddsförordning*. Miljödepartementet.

SFS 1990:1144. *Begravningslag*. Socialdepartementet.

SFS 1998:808. *Miljöbalk*. Miljödepartementet.

SFS 1988:950. *Lag (1988:950) om kulturminnen m.m.* Kulturdepartementet.

11.4 Övrigt

225-14652-94. Wallander A., 1995. *Ansökan om tillstånd att genomföra upprättad trädvårdsplan för Slottskyrkogården, Jönköpings stad och kommun*. Länsstyrelsen: Jönköping Län.

225-15509-94. Wallander A., 1995. *Ansökan om tillstånd att genomföra upprättad trädvårdsplan för Dunkehalla kyrkogård, Jönköpings stad och kommun*. Länsstyrelsen: Jönköping Län.

Dnr 2010/95. Claeson J., Grönwall E., 2010 *Yttrande över Förslag till nya mål och åtgärder inom Åtgärdsprogram för särskilt skyddsvärda träd i kulturlandskapet..* Stockholm: Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation.

Dnr 433-2212-05. 2005. Hansson J., Runeby C., 2005. *Länsstyrelsens beslut om utbyte av träd på Hellvi kyrkogård*. Livsmiljöenheten/kulturmiljö. Länsstyrelsen Gotlandslän.

Dnr 433-2212-05. Hansson J., Östergren M., 2005. *Länsstyrelsens reviderade beslut om utbyte av träd på Hellvi kyrkogård*. Livsmiljöenheten/kulturmiljö. Länsstyrelsen Gotlandslän.

Dnr. 1994-0675073. Angselius L., 1994. *Ang. Trädvårdsåtgärder på Dunkelhalla och slottskyrkogården Jönköping*. Kyrkogårdsförvaltning i Jönköpings kyrkliga samfällighet.

Dnr. 402-1962-10. Höjer O., Lundin B., 2010. *Remiss av förslag till nya mål och åtgärder inom Åtgärdsprogram för särskilt skyddsvärda träd i kulturlandskapet..* Stockholm: Naturvårdsverket.

Dnr. 402-1962-10. Sahlgren M., Ordförande (2010), 2010. *Yttrande. Remiss av förslag till nya mål och åtgärder inom Åtgärdsprogram för särskilt skyddsvärda träd i kulturlandskapet.* Föreningen Sveriges kyrkogårdschefer. Visby och Malmö.

Mål nr. 4539-1995. Alkman L., Fagerholm A.-C., Lindvall T., 1995. *Belsut*. Kammarrätten i Jönköping.

Mål nr. 6980-1995. Hammarberg M., 1995. *Regeringsrättens underrättelse*. Regeringsrätten: Regeringsrådet Swartling.

11.4.1 Film

Quinth S., 2009. *Låt gamla träd leva*.

[<http://swenviro.naturvardsverket.se/dokument/epi/naturvardfilm/langfilm/gamlatrad.html>] kollat 2011-03-30

11.4.2 Bilder

<http://www.odla.nu/artiklar/ute/plantering/vaxter-till-kyrkogarden>, skriftlig godkännande av webmaster Ingemar Carlsson den 2011-05-03.

Bild 1, <http://www.lansstyrelsen.se/sodermanland/Sv/djur-och-natur/hotade-vaxter-och-djur/agg-hotade-arter/insekter/Pages/laderbagg.aspx>, skriftlig godkännande av fotografen Rikard Sellberg den 2011-05-08.

Bild 2,3,4. Skriftlig godkännande för användandet av fotograf Johan Arvidsson. 2011-05-19.